

Dialogo Stad en Platteland

Ervaringen van het Project Ruraal Debat van Overlegplatform Duinboeren

Bart Pijnenburg
Joost Reus

Rapport 189

Dialogo Stad en Platteland, Ervaringen van het Project Ruraal Debat van Overlegplatform Duinboeren

Rapportnummer 189

Bart Pijnenburg en Joost Reus, maart 2003

Financiers

Koninklijke Nederlandse Heide Maatschappij
Ministerie LNV, directie Zuid
Wetenschapswinkel
Provincie Noord-Brabant, Programma Leren
voor een duurzame samenleving
Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agro-
cluster

Overlegplatform Duinboeren
Gijzelsestraat 3a
5268 KM Helvoirt
0411-643639
www.duinboeren.nl

In het Overlegplatform Duinboeren zijn
ongeveer 170 boeren georganiseerd die
wonen en werken rondom het Nationaal
Park de Loonse en Drunense Duinen in
Noord Brabant. Zij willen het economische
perspectief voor hun bedrijven versterken
door in te spelen op nieuwe vragen vanuit
de samenleving.

Leerstoelgroep Communicatie en Innovatie
Studies (CIS)
Hollandseweg 1
6707 KN Wageningen
0317-484310
www.sls.wau.nl/cis

De Leerstoelgroep CIS bestudeert
communicatie binnen kennis- en
beleidsnetwerken ten behoeve van innovatie
en beleidsprocessen. De betekenis van
communicatie bij het tot stand komen van
vernieuwingen vormt hierbij een centraal
thema. In meer praktische zin richt de
leerstoelgroep zich ook op verdere
ontwikkeling van methodieken ten behoeve
van dergelijke communicatie.

Wetenschapswinkel Wageningen UR
Postbus 9101
6700 HB Wageningen
0317-484661
email: wetenschapswinkel@wur.nl
www.wur.nl/wewi
www.wetenschapswinkels.nl

Organisaties die niet over voldoende
middelen voor onderzoek beschikken,
kunnen terecht bij de Wetenschapswinkel
van Wageningen UR. Deze bemiddelt en
zoekt ook naar financiën. Aanvragen moeten
aansluiten bij de werkgebieden van
Wageningen UR: landbouw, milieu, natuur en
voeding.

Colofon

Dialogo Stad en Platteland, Ervaringen van het Project Ruraal Debat van
Overlegplatform Duinboeren

Bart Pijnenburg, Communicatie en Innovatie Studies Wageningen UR

Joost Reus, Overlegplatform Duinboeren, Helvoirt

Wetenschapswinkel Wageningen UR, rapportnummer 189

Maart 2003

ISBN: 90-6754-688-7

Omslag: Andrew Zeegers, Domino Design

Druk: Dick Ernsting

Prijs: € 6,50

www.wur.nl/wewi

VOORWOORD

Nederland is vol? Het is in ieder geval zeker dat de druk op elke vierkante meter voelbaar is. Ik – en met mij vele anderen in de landbouw – hebben steeds meer het gevoel gekregen geen baas meer te zijn over de grond en over het buitengebied. Hectaren waarover wij hypotheek betalen en pachtgelden afdragen. Vierkante meters van onze ouders. Gronden die wij – tot onze vaste overtuiging - goed beheren. Land waarop wij – zij het moeizaam – een inkomen proberen te vergaren en gronden die wij zo goed mogelijk willen nalaten aan onze opvolgers.

Maar de vanzelfsprekendheid waarmee de landbouw het alleen voor het zeggen heeft in het buitengebied, is over. Er komt steeds meer vraag vanuit de samenleving naar wegen, woningbouw, natuur en plekken om te recreëren. Ook horen wij steeds meer kritische opmerkingen van mensen (consumenten) om ons heen over onze manier van produceren, over het ruimtegebruik en over voedselveiligheid.

Er heerste al gauw een gevoel van wederzijds wantrouwen, van niet begrepen worden, van teleurstelling. Verder terug in de verdediging, terug in onze vesting bleek al heel snel tot minder begrip te leiden. Hoewel niet iedereen in het begin overtuigd was van het **nut**, bleek al snel dat praten met burgers openingen bood: uitleggen aan mensen waar we mee bezig zijn, begrip vragen voor onze situatie, laten zien hoe wij ons bedrijf runnen. Maar niet alleen vertellen. Ook luisteren naar kritische consumenten. Wat zijn hun terechte opmerkingen? Wat zijn hun vragen? Samen rond de tafel in gesprek.

Al gauw gaf dat een gevoel van geruststelling, van vertrouwen en van samen gaan voor een gezonde toekomst.

Het Ruraal Debat was geboren.

Jo van Balkom
Voorzitter Overlegplatform Duinboeren

DANKWOORD

Het project 'Ruraal Debat' heeft een lange geschiedenis. Al in 1998 waren er contacten tussen Piet Rombouts, de toenmalige coördinator van het Overlegplatform Duinboeren en Niels Röling van de Leerstoelgroep Communicatie en Innovatie Studies van Wageningen Universiteit. Het doel was te komen tot een gezamenlijk project van het Overlegplatform Duinboeren, de Brabantse Milieufederatie en de toenmalige Landbouwuniversiteit, gericht op samenwerking tussen boeren en burgers.

Na vele overlegondes met potentiële financiers en evenzovele bijstellingen van het projectvoorstel is het project uiteindelijk in november 2001 van start gegaan met als doel "via het initiëren van communicatie en dialoog nieuwe structurele samenwerkingsrelaties van de grond te krijgen tussen burgers en boeren rond de Loonse en Drunense Duinen". Het project bestond uit twee onderdelen:

een actiegericht uitvoeringsdeel, gecoördineerd door het Overlegplatform Duinboeren in samenwerking met de Brabantse Milieufederatie en de Regiocommissie Lokale Agenda 21 van het Innovatieplatform Duurzame Meierij, met als doel activiteiten op te zetten om de dialoog tussen boeren en burgers te bevorderen;

een actiebegeleidend onderzoeksdeel, uitgevoerd door de Leerstoelgroep Communicatie en Innovatie Studies van Wageningen Universiteit, met als doel het proces te begeleiden en te beschrijven en om lessen te trekken ten behoeve van anderen die met stadplattelandrelaties aan de slag willen.

Het project is mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Wetenschapswinkel van Wageningen Universiteit, de Provincie Noord-Brabant, de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij (KNHM), de Directie Zuid van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en het InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, waarvoor onze hartelijke dank.

Bart Pijnenburg heeft het onderzoeksdeel uitgevoerd. Hij heeft zich gedurende een jaar met veel enthousiasme en inzet verdiept in de thematiek en geparticipeerd in de activiteiten van de Duinboeren en dat waarderen wij zeer. Zijn bevindingen en bespiegelingen vormen de basis van dit rapport.

We willen ook de begeleidingscommissie van het project bedanken. Hun opbouwende kritiek en waardevolle suggesties hebben zeker bijgedragen aan de kwaliteit van het project. In de begeleidingscommissie hadden, naast onderzoeker en ondergetekenden zitting:

Hans Hillebrand (LEI, InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster)

José Klerks (bestuur Overlegplatform Duinboeren)

Gerard Kolkman (Alterra)

Martijn Koobs (Provincie Noord-Brabant)

Jeroen Naaijken (Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij, KNHM)

Bert Reumkens (Directie Zuid van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij)

Lonneke Vissers (Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij, KNHM)

Mathieu Wagemans (InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster)

Verder willen we Joop van Hezik (Lokale Agenda 21), José van Miltenburg (Overlegplatform Duinboeren) en Dianne Schellekens (Brabantse Milieufederatie) bedanken voor hun bijdragen aan het organiseren van concrete activiteiten en bijeenkomsten. Hun inzet heeft het Ruraal Debat echt leven ingeblazen. Ook Niels Röling van de leerstoelgroep Communicatie en Innovatie Studies zijn we zeer erkentelijk voor zijn aanwijzingen en suggesties. Hij heeft aan de wieg gestaan van het project en in belangrijke mate bijgedragen aan de inhoudelijke verdieping.

Ten slotte bedanken we alle boeren en burgers die hebben meegedaan met discussies en activiteiten en die hun mening hebben gegeven over de toekomst van het gebied rond de Loonse en Drunense Duinen. Zonder hun inzet was het Ruraal Debat een theoretische oefening gebleven.

Dit rapport is het sluitstuk van een project, gericht op meer samenwerking tussen boeren en burgers, maar het Ruraal Debat eindigt niet met dit project en met dit rapport. Het Overlegplatform Duinboeren wil ook de komende jaren verder gaan met de dialoog met burgers en bedrijven in het gebied en komen tot structurele vormen van samenwerking om de kwaliteiten van het gebied te verhogen en het economische perspectief voor de boeren te vergroten.

Joost Reus (Overlegplatform Duinboeren)

Noëlle Aarts (Leerstoelgroep Communicatie en Innovatie Studies)

Marijke Dohmen (Wetenschapswinkel)

INHOUDSOPGAVE

Colofon	ii
Voorwoord	iii
Dankwoord.....	iv
Inhoudsopgave	vii
Samenvatting	ix
1 Inleiding.....	1
Opzet van dit rapport	1
Leeswijzer.....	1
2 De verkokering van stad en platteland	3
3 Aandacht stad-platteland in beleid en onderzoek	5
3.1 Isolatie of integratie?.....	5
3.2 Groeiende aandacht voor de relatie Stad - Platteland.....	5
3.3 Onderzoek stad-platteland.....	6
4 Ervaringen elders.....	9
4.1 Activiteiten in het kader van verbreding.....	9
4.2 Public Relationsactiviteiten.....	10
4.3 Het betrekken van boeren en stedelingen bij de planning van buitengebieden	10
4.4 Nieuwe organisaties met boeren- en burgerleden.....	11
4.5 Inventarisatie van vraag naar en aanbod van groene diensten en nieuwe producten ...	12
4.6 Dialoog tussen boeren en stedelingen.....	12
4.7 Directe steun van burgers aan boeren	13
4.8 Conclusie	14
5 Een jaar Ruraal Debat	15
5.1 De Duinboeren	15
5.2 Voorgeschiedenis van het project Ruraal Debat	15
5.3 Doelen en verwachte resultaten van het project	15
5.4 Organisatie	16
5.5 Activiteiten en resultaten.....	16
5.6 Algemene observaties naar aanleiding van de evaluatie van activiteiten.....	21
5.7 Observaties met betrekking tot het proces en de organisatie.....	23
6 Theoretische reflecties naar aanleiding van het Ruraal Debat	25
6.1 Stad-land; een nieuwe taal?.....	25
6.2 Discours.....	26
6.3 Legitimatie van het nieuwe discours.....	26
6.4 Nieuwe relatie tussen stad en boeren; meerdere actoren en fundamenteel leren ...	27
6.5 Meerdere actoren betekent meerdere belangen	28
6.6 Framen; het opnieuw inkaderen van de doelen	28
6.7 Enkel- en Dubbelslagleren.....	29
6.8 De motivatie tot leren, is er een behoefte?	29
6.9 Ruraal Debat als multiactor interactieve benadering	30
6.10 Wederzijdse afhankelijkheid en vertrouwen.....	31
7 Conclusies en Lessen uit een jaar Ruraal Debat	33
7.1 Het verkokerde stadlanddenken en de opkomst van een nieuw discours.....	33
7.2 Kenniskloof tussen boeren en stedelingen.....	33
7.3 Weinig betrokkenheid van de stedeling.....	33
7.4 Wie waarbij te betrekken?.....	34
7.5 Vrijblijvendheid en onzekerheid	35
7.6 Zoeken naar gemeenschappelijkheid?	35
7.7 Zoeken naar een methode.....	36

8	Aanbevelingen	37
	Referenties.....	39
Bijlage 1	Lijst met afkortingen	42
Bijlage 2	Verkokering van stad en platteland.....	42
Bijlage 3	Onderzoek naar het draagvlak onder de Duinboeren voor het Ruraal.....	
	Debat.....	42
Bijlage 4	Ruraal Debat: hoe verder?	43

SAMENVATTING

In de zoektocht naar plattelandsvernieuwing en verbreding van de landbouw is het Overlegplatform Duinboeren het project Ruraal Debat begonnen. Met vijftien verschillende activiteiten werden boeren en stedelingen met elkaar in contact gebracht met als doel om van elkaar te leren en om te zoeken naar mogelijkheden voor samenwerking. Parallel aan deze uitvoerende activiteiten vond er een onderzoek plaats naar deze ervaring met het Ruraal Debat en naar ervaringen elders met communicatie tussen boeren en stedelingen. Dit rapport doet verslag van zowel het uitvoerende deel als het onderzoeksdeel en trekt de volgende conclusies en lessen:

1. Stad en platteland zijn in vele opzichten verkokerd en van elkaar gescheiden, maar er is wel een opkomend "discours" dat de nadruk legt op de noodzaak van een betere relatie. Dit nieuwe discours wordt echter vooral gebezigd vanuit de groene hoek.
2. Er is sprake van een brede kenniskloof tussen boeren en burgers: boeren maken zich zorgen en zoeken naar oplossingen voor problemen die zij ervaren; burgers moeten zich eerst bewust worden van deze problemen en inzien welke consequenties deze problemen hebben voor de toekomst van het platteland. Van de andere kant is het voor veel burgers moeilijk voorstelbaar hoe het platteland eruit zou zien zonder boeren.
3. De gemiddelde stedeling zit niet te wachten op een dialoog over zijn of haar rol in de toekomst van het platteland. De meerderheid voelt zich niet aangesproken en niet verantwoordelijk om mee te praten over de groene ruimte.
4. De vraag naar groene diensten, of naar rust, groen en ruimte onder burgers is vaak een veronderstelde vraag en indien aanwezig is deze vraag niet duidelijk gearticuleerd of latent. Als de vraag naar bijvoorbeeld rust, ruimte en natuur al meer manifest wordt, voelen stedelingen zich in veel gevallen niet afhankelijk van de boeren om aan die vraag te voldoen. Maar ook veel boeren voelen zich niet afhankelijk van stedelingen voor de oplossing van hun problemen. Er is met andere woorden een gebrek aan gevoelde wederzijdse afhankelijkheid.
5. Vooralsnog bemerken we een houding van vrijblijvendheid bij zowel burgers als bij boeren: een incidentele ontmoeting creëert nog geen wederzijds commitment en biedt nog niet direct basis voor actie en samenwerking.
6. Om meerdere actoren, die verschillende belangen hebben om de tafel te krijgen en te houden is het nodig om het gemeenschappelijke belang te formuleren. In dit geval is dat de toekomst van een leefbaar, duurzaam, aantrekkelijk en toegankelijk platteland. Het kan nodig zijn om dit enigszins vaag te houden om de verschillende partijen bij elkaar te houden. Echter bij de uitwerking loopt men aan tegen de (vaak tegengestelde) belangen van verschillende groepen. Verschillen van meningen en conflicten kunnen echter waardevolle leermomenten opleveren en mogelijkheden van zogenaamde package-deals.
7. Het opzetten van samenwerking tussen boeren en stedelingen is een proces van lange adem. Het Ruraal Debat heeft daar de eerste stappen in gezet. De benadering om meerdere methoden daarbij te gebruiken en om verschillende doelgroepen te benaderen heeft goed gewerkt.

AANBEVELINGEN DIE HIERUIT VOORTVLOEIEN

1. Het nieuwe stadlanddiscours creëert ruimte om (verder) aan de slag te gaan met de communicatie tussen boeren en stedelingen. Wel is de weg nog in hoge mate ongewis en men zal veel moeten uitproberen en zich realiseren dat vooruitgang met vele, vaak kleine stappen zal gaan.
2. Voor nieuwe activiteiten moet men duidelijke doelen stellen; wat wil men als output: alleen bewustwording creëren of ook een samenwerking opzetten? Ook moeten men hiervoor gericht mensen en groepen uitnodigen die een belang hebben bij deze output.

3. Een zekere mate van segmenteren kan nuttig zijn. Met de meer betrokken burgers en in die gevallen waarbij de wederzijdse afhankelijkheid tussen boeren en stedelingen meer voor de hand ligt kan men burgers duidelijke handelingsperspectieven bieden. Men kan hen uitnodigen om actief te worden en de boeren te steunen en bepaalde initiatieven mede vorm te geven (als Vriend, vrijwilliger, ambassadeur, etc.).
4. Andere actoren in de stad zullen zich eerst bewust moeten worden van hun eventuele wederzijdse afhankelijkheid. Een goede PR is daarbij zeer belangrijk, daarmee moet men de stedeling laten zien: 1) de rol van boeren in de kwaliteit van het buitengebied; 2) mogelijkheden om deze rol te versterken, bijvoorbeeld via groene diensten; 3) belang van samenwerking van boeren met anderen in de samenleving.
5. Het spreekt burgers aan om niet alleen te praten maar ook dingen te doen zoals wandelen, fietsen, een bedrijf bezoeken, etc. Men moet dus niet louter debatteren maar ook dingen samen doen.
6. De boeren moeten open blijven staan voor nieuwe mogelijkheden om zich te profileren, voor nieuwe ideeën en voor mogelijke samenwerking. Men moet pro-actief gebruik maken van de omstandigheden en gebeurtenissen die zich voordoen.
7. Men moet de achterbannen resultaten laten zien en pogen deze steeds meer bij de verschillende activiteiten te betrekken. Van de andere kant moet men ook niet bang zijn om af en toe alleen te werken met enkele pioniers.

1 INLEIDING

Wat hebben stad en platteland elkaar te bieden? Stad en platteland worden vaak voorgesteld als twee tegenpolen, als twee gescheiden werelden. En van daaruit wordt beargumenteerd dat het tijd is om de kloof te dichten, de dialoog te herstellen en de synergie op te zoeken. De stedeling heeft de behoefte aan rust en ruimte en de voedselketen moet transparanter worden. Dat zijn zo enkele gedachtes die de recente aandacht voor de interactie stad-platteland rechtvaardigen.

Er gebeurt echter maar weinig om deze dialoog ook werkelijkheid te maken. Een uitzondering daarop is een initiatief van het Overlegplatform Duinboeren, een organisatie van ongeveer 200 boeren die wonen en werken rondom het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen. Zij zijn in 2001 gestart met het project Ruraal Debat. Het is een unieke en bijzonder innovatieve manier om de dialoog met de stad van de grond te krijgen. Op hele verschillende manieren werden niet-boeren betrokken bij gesprekken over plattelandsvernieuwing in het gebied. Er werden 'verrassende ontmoetingen' georganiseerd met stadsbestuurders, met de toevallige bezoeker in het gebied, met mensen, actief in lokale milieu- en natuurorganisaties, met migranten, om maar een paar voorbeelden te noemen.

Het Ruraal Debat werd begeleid door een onderzoeker van de leerstoelgroep Communicatie en Innovatie Studies van Wageningen Universiteit. Het onderzoek had de volgende drie doelstellingen: een inventarisatie maken van ervaringen elders met betrekking tot stad-platteland, een methodologische input door middel van het meedraaien in de projectgroep, het proces beschrijven en lessen trekken ten behoeve van anderen die met stad-platteland relaties aan de slag willen. Dit document doet verslag van zowel het project Ruraal Debat als van het actiebegeleidende onderzoek.

Opzet van dit rapport

Het volgende hoofdstuk geeft mede een rechtvaardiging van het onderwerp van studie, het schetst namelijk hoezeer stad en platteland (nog steeds) in veel opzichten van elkaar gescheiden werelden zijn. In hoofdstuk drie wordt echter geschetst hoe er toch ook een nieuw denken over de relatie stad en platteland aan het ontstaan is. Het laat zien dat er in beleid en onderzoek steeds meer aandacht is voor een meer symbiotische relatie tussen de stad en het platteland. In hoofdstuk vier wordt een aantal ontwikkelingen en initiatieven geschetst die een mogelijke bijdrage leveren aan het vormgeven van een dergelijke relatie.

In hoofdstuk vijf staat het project Ruraal Debat beschreven zoals dat in het jaar 2002 is georganiseerd. De activiteiten zijn ook geëvalueerd en er zijn lessen getrokken. In hoofdstuk zes worden de ervaringen elders en de ervaringen, opgedaan in het project Ruraal Debat gekoppeld aan een aantal theoretische concepten. Hoofdstuk zeven is een samenvatting van de conclusies en lessen van één jaar Ruraal Debat. In hoofdstuk acht vindt u enkele aanbevelingen.

Leeswijzer

Delen van dit rapport kunnen ook afzonderlijk van elkaar worden gelezen, afhankelijk van de interesse van de lezer. Mocht men met name geïnteresseerd zijn in wat er elders in Nederland speelt over het verbeteren van de relatie stad-land, dan kan men de hoofdstukken 2, 3 en 4 lezen. Lezers die met name zijn geïnteresseerd in de ervaring van de Duinboeren met het project Ruraal Debat moeten hoofdstuk 5 en 7 lezen. Hoofdstuk zes is uiteraard interessanter voor mensen die meer theoretische interesses hebben. Mensen die zelf aan de slag willen met het vormgeven van een stad-platteland relatie kunnen het beste de hoofdstukken 4, 5, 7 en 8 lezen.

2 DE VERKOKERING VAN STAD EN PLATTELAND

De stad en het platteland zijn in Nederland in een hoge mate verkokerd. In de middeleeuwen bouwde elke zichzelf respecterende stad flinke stadsmuren als verdedigingswerken. Deze stadswallen zorgde lange tijd voor een duidelijke fysieke scheiding tussen stad en haar ommelanden. Die steden zijn van alle kanten uit hun stadswallen gegroeid. Vaak in min of meer concentrische ringen werd het platteland rondom de oude stad opgeslokt. Zo schoven ook de stadsmuren op, ook al waren in later tijden die stadsmuren niet altijd meer in fysieke vorm aanwezig. Wél bleven er duidelijke grenzen. Recentelijk heeft men het in de ruimtelijke ordening over rood-groene grenzen. Nederland is goed in ruimtelijke ordening; via tal van nota's en plannen wordt van tijd tot tijd aangegeven waar rood mag uitbreiden en waar groen groen moet blijven¹. Bij veel nieuwbouwwijken die grenzen aan het platteland is er geen mogelijkheid voor de bewoners om het aanpalende platteland te betreden. Er worden juist maatregelen genomen om dit te voorkomen. Het stadsbestuur vindt het al zo erg dat zoveel groen is opgeofferd in de laatste stadsuitbreiding en de boer zit niet te wachten op pottenkijkers. En dus moeten er deze duidelijke grenzen worden getrokken. Dus ook al staan er geen muren; de maatregelen werken wel hetzelfde als de fysieke stadswallen. Er zijn met andere woorden vele barrières tussen stad en platteland, hetzij fysiek, hetzij via regels en via ruimtelijke ordening.

Maar ook in sociaal opzicht zijn de afstanden tussen stad en platteland en met name tussen stedeling en boer groot. Er zijn simpelweg steeds minder boeren in Nederland. Als een gevolg daarvan zijn er ook steeds minder mensen die nog een band hebben met het platteland, zoals een oom of een grootvader die boer was of is. Door schaalvergroting komt de gemiddelde Nederlander steeds minder direct in contact met de boer en wat er zich op de boerderij afspeelt. De productie van ons voedsel is over de tijd steeds anoniemer geworden.

Ook bestuurlijk zijn stad en platteland in veel opzichten gescheiden werelden. In de stad is het stadsbestuur (terecht) vooral gericht op de stad. Het buitengebied wordt vaak louter gezien als mogelijke grond voor stadsuitbreiding. Dit is overigens snel aan het veranderen; steeds meer steden ontwikkelen beleid voor het buitengebied, het ommeland.

Op het platteland zijn er meerdere overheden die een rol spelen: gemeentes van plattelandsgemeentes, waterschappen en provincie. Verder is de Dienst Landelijk Gebied een belangrijke actor in de inrichting en ontwikkeling van het platteland. Deze actoren bemoeien zich weer niet of weinig met de stad. Op de kaartjes van DLG worden de steden als witte vlekken getekend. In bijlage 2 staat een overzichtje hoe stad en platteland ook in institutioneel opzicht verkokerd zijn.

¹Overigens worden er anno 2000 nog steeds her en der volop stadsmuren gebouwd. Bijvoorbeeld in Amersfoort. Hier werden de nieuwbouwwijken Kattenbroek en Nieuwland die aan de snelweg A1 grenzen voorzien van een enorme geluidswal. Ook rondwegen rondom steden leiden vaak tot een duidelijke scheiding tussen stad en platteland. Bijvoorbeeld de Tangent in Tilburg Noordoost zorgt voor een brede barrière tussen stad en platteland.

3 AANDACHT STAD-PLATTELAND IN BELEID EN ONDERZOEK

Uit het bovenstaande blijkt dat stad en platteland in vele opzichten gescheiden werelden zijn. Toch komen er steeds meer openingen in het verkokerde denken over stad en platteland. Er worden steeds vaker gaten geschoten in dit discours van gescheiden werelden. Dit komt ook terug in een toenemende aandacht in zowel beleid als in onderzoek door verschillende instanties. Dit hoofdstuk gaat hier verder op in.

3.1 Isolatie of integratie?

Komen boeren en burgers nu verder van elkaar af te staan of komen ze juist nader tot elkaar? Het is interessant om te zien dat beide gezichtspunten verwoord worden in recente publicaties. Voorbeelden van het isolatiestandpunt zijn:

"...boeren en burgers zijn van elkaar vervreemd" en "een groeiende kloof" (LTO 2001, 29)

"Sinds de industriële revolutie is er een toegenomen functiescheiding tussen 'stad' en 'platteland'" (WRR 2001)

"...de afstand tussen consument en producent is de laatste jaren enorm groot geworden. Menig persoon in de stad realiseert zich nauwelijks wat en wie er allemaal schuil gaat achter dat pak melk in de supermarkt" (Groot 2001).

Voorbeelden van het integratiestandpunt zijn:

"...een toenemende verweving van stad en land" (RLG advies over de ordening van Stad en Land, 1997)

"Het platteland is (...) niet meer los te zien van de steden. Voor een vitale stad mogen natuur en recreatie niet ver liggen. En voor een vitaal platteland zijn stedelijke voorzieningen vaak onmisbaar. De wederzijdse afhankelijkheid neemt alleen maar toe." (LNV 1999,1).

Het is vervolgens ook interessant om te noteren dat beide visies (isolatiestandpunt en integratiestandpunt) gebracht worden om een beter contact te rechtvaardigen. De aanhangers van het isolatiestandpunt beargumenteren dat het zo niet langer kan en de aanhangers van de integratiegedachte beargumenteren dat een beter contact onvermijdelijk is met het oog op de toegenomen wederzijdse afhankelijkheid.

Soms wordt de kloof² tussen stad en platteland juist aangedikt om de complementariteit van de twee aan te geven. De stad wordt dan geassocieerd met de ruimte waar voorzieningen zijn, het geld, maar ook waar het druk, vol, licht en hectisch is. Het platteland heeft dan ook veel te bieden aan de stedeling zoals rust, ruimte, stilte, donkerte, natuurbeleving, contact met dieren en ritme. Op deze manier worden dus juist de tegenstellingen aangehaald ter rechtvaardiging van het werken aan meer synergie.

Vaak ook wordt er een evolutie voorgesteld van de isolatiegedachte naar de integratiegedachte. Er is wellicht dus niet zozeer sprake van een tegenstelling maar van een tendens waarin de wederzijdse afhankelijkheid steeds meer wordt benadrukt.

3.2 Groeiende aandacht voor de relatie Stad - Platteland

Met de tendens van schaalvergroting en intensivering in de jaren zestig, zeventig en tachtig is de afstand producent-consument groter, en daarmee het contact boeren-burger minder geworden. Met de huidige tendens richting een multifunctioneel gebruik van de groene ruimte krijgen de wederzijdse afhankelijkheid en de vervlechting meer aandacht. Deze tendens is duidelijk te merken aan het feit dat het thema stad-platteland de laatste jaren in toenemende

² Overigens moet men deze kloof relativeren; platteland is allang niet meer het exclusieve domein van boeren. Vele rijken uit de stad hebben hun woonboerderij op het platteland, de kinderen van de boer studeren in de stad, etc.

mate aandacht krijgt van verschillende instanties. Voorbeelden daarvan zijn dat de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) het als een van de thema's opnam in de brochure "de boer natuurlijk". In de Nota Vitaal Platteland van LNV is stad-land een centraal thema. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid is recentelijk een werkprogramma gestart met de titel Stad, Stadsrand en Platteland. Ook het EU Interreg III programma voor 2001-2006 heeft stadland als een van haar nieuwe speerpunten. Het Landelijk Centrum voor Opbouwwerk (LCO), Forum (Instituut voor multiculturele ontwikkeling) en de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) organiseerden een expertmeeting "Boeren in de Buurt, buurten bij de Boer" in oktober 2000. Ook het DLO-onderzoeksprogramma stadland (zie volgende paragraaf) is een uiting van de toegenomen aandacht voor de stad-land-problematiek. De Volkskrant publiceerde in januari/ februari 2002 een reeks artikelen onder de titel Nederland Parkstad, waarin ook aandacht aan dit thema werd geschonken.

In verschillende nota's van het ministerie van LNV wordt aandacht besteed aan de relatie tussen stad en platteland. Bijvoorbeeld in de nota Voedsel en Groen van LNV heeft men het over de stad-platteland dialoog: "Om tot de bedoelde opwaardering (van het platteland) te komen is ook een versterking van de relatie stad-platteland nodig. Het kabinet start een dialoog 'stad-platteland' om de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen op het platteland zichtbaar en herkenbaar te maken" (2000, p.71)

Er is dus sprake van een discours dat de wederzijdse afhankelijkheid en een toenemende integratie tussen stad en platteland benadrukt. De redenering is dat landbouw niet langer de enige economische basis is voor het platteland. Men redeneert over toenemende druk op de schaarse (groene) ruimte en dus praat men over multifunctioneel landgebruik. Boeren zullen moeten verbreden. Andere gebruikers, de consumenten van groene diensten en producten, zullen steeds belangrijker worden in de inrichting van de groene ruimte. Het is dus zaak om deze andere actoren op een of andere manier hierbij te betrekken. Ze zullen er ook voor moeten betalen, zodat boeren deze diensten en producten op een economisch rendabele manier kunnen leveren. Dit is overigens ook het discours waarop het project Ruraal Debat is gebaseerd.

3.3 Onderzoek stad-platteland

Hieronder worden enkele recente studies op het gebied van stad-landrelaties besproken.

Onderzoek naar het grensvlak stad en platteland

Het onderzoek in het programma Stadland van Wageningen UR/Alterra richt zich met name op de "stadsrand". Hiermee wordt het gebied bedoeld tot zo'n 30 kilometer van de stadsgrens. Het onderzoek richt zich dus met name op het grensvlak stad-platteland. Het wil ook de strikte roodgroene grenzen herdefiniëren. Dit omvat mogelijkheden te exploreren van wonen in het groen, het creëren van stadslandschappen in combinatie met verbrede landbouw. Dit komt mede voort uit de discussienota Visie Stadslandschappen van het Ministerie van LNV (LNV 1996). Stadslandbouw is ook een van de thema's binnen het onderzoeksprogramma Stadland. "Stadslandbouw gaat over (behoud of ontwikkeling van) ruimtelijke kwaliteit in stadslandschappen door synergie tussen stedelijke en agrarische systemen" (Kolkman, Jonge et al. 2000, 37).

In Drachten en in Tilburg (in opdracht van Overlegplatform Duinboeren, zie hierover meer in hoofdstuk 5) heeft Alterra onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om de traditioneel gescheiden werelden van stadsuitbreiding en landschapsinrichting te combineren. Er werden voorstellen gedaan om van de strikt rood-groene grenzen af te wijken en te komen tot meer "gelobde" of een meer "gerafelde" stadsrand. Ook werden er voorstellen gedaan om af te wijken van het geijkte model van het uitkopen van de boeren maar in plaats daarvan te komen tot modellen waarbij grondeigenaren betrokken blijven bij de inrichting van het gebied (KuijperCompagnons 1997) (Pleijte, Windt et al. 1999).

Het Milieucentrum Amsterdam (MCA) is het project "Op de rand van Stad en Land" gestart. De auteurs benadrukken het belang van de zogenaamde groene scheggen die als wiggen in de stedelijke bebouwing liggen. Een goed voorbeeld daarvan is de Amstelscheg. Stedelingen kunnen zo snel met de fiets of te voet de stad uit om in het groen te recreëren. Deze groene "vingers" zijn volgens het MCA van grote waarde, niet alleen in economisch opzicht, maar ook omdat het de leefbaarheid van de stad verhoogt. In samenwerking met het Instituut voor Publiek en Politiek werden er gesprekken gevoerd met bestuurders, gemeentelijke diensten, vertegenwoordigers van bewoners en maatschappelijke organisaties. Het MCA stelt voor om met alle betrokken actoren een visie te ontwikkelen om deze scheggen en stadsranden groen te houden. De regie zou in handen moeten zijn van een zogenaamde "groengravin" (naar analogie van de dijkgraaf bij een waterschap) namens de gemeenten (MCA 2000).

Samen met Instituut voor Milieu- en Agritechniek (IMAG) en de Westelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (WLTO) deed Alterra een verkenning naar de mogelijkheden voor stadslandbouw onder een negental boeren en tuinders in het gebied Zoetermeer-Zuidplas. Akkerbouwers zagen wel wat in natuur- en landschapsbeheer, wandel- en ruteroutes, stalling van paarden en kinderopvang. De glastuinders verwachtten mogelijkheden met warmtekrachtkoppeling met en ten behoeve van de omwonende stedelingen. Een ander opvallend resultaat was dat boeren niet bezorgd zijn om uitbreiding van de stad; ze rekenen erop dat ze uitgekocht zullen worden en zodanig gecompenseerd dat ze elders opnieuw kunnen beginnen (Berg, Bruggink et al. 2000).

Alterra heeft ook een video geproduceerd met als titel "Ontmoeting Stad en Landbouw" en als ondertitel: "stad en land worden met elkaar geconfronteerd, wat hebben ze elkaar te bieden?"

Deze video kan zeer bruikbaar zijn om een discussie op gang te brengen. Het laat een aantal initiatieven zien van boeren die bezig zijn met verbreding, gericht op mensen uit de stad.

Onderzoek naar vraag en aanbod van groene diensten en lokaal geproduceerde producten

Ten tweede kan een groep van studies worden onderscheiden die zich richtte op de vraag naar en het aanbod van groene diensten en streekproducten.

Barelde van der Ploeg deed onderzoek in de veenweidegebieden in het Groene Hart in de Randstad en kwam tot de conclusie dat het aanbod van agrarische verbreding door de boeren groter was dan de vraag ernaar en dus dat boeren wel willen vernieuwen richting een multifunctionele landbouw maar er niet voldoende mee kunnen verdienen. Burgers zien de groene ruimte als een publieke ruimte en realiseren zich niet dat de boer een belangrijke rol speelt in het onderhouden van het unieke landschap (Ploeg 2001).

Het Centrum voor Landbouw en Milieu deed, samen met het Landbouw Economisch Instituut (LEI), een inventariserend onderzoek naar vraag naar en aanbod van groene diensten in het gebied Waterland ten noorden van Amsterdam. Voor wat betreft zorgverlening en Natuur- en Milieueducatie wordt gesteld dat de vraag groter is dan het aanbod. Hierbij wordt echter wel gesteld dat er een volwaardige vergoeding tegenover moet staan, en dat is nog niet altijd het geval (Kloen, Hoekstra et al. 2001).

Het LEI heeft ook onder de stadsbewoners van Amsterdam onderzoek gedaan om specifiek naar de vraagkant te kijken. Door middel van twee bijeenkomsten en een enquête onder een kleine 400 Amsterdammers probeerde men er achter te komen wat de vraag is naar producten en diensten in het landelijk gebied en wat men hiervoor wil betalen. De natuur, rust en ruimte van het platteland worden gewaardeerd en velen wandelen of fietsen er regelmatig. Volgens de stedelingen kunnen de boeren nog veel dingen doen om een verblijf op het platteland nog aantrekkelijker te maken. Boeren worden ook gezien als landschaps- en natuurbeheerders. Ook kunnen volgens de Amsterdammers de boeren hieraan verdienen als die boeren de stedeling weten te verleiden tot een bedrijfsbezoek, wat te eten en te drinken en de koop van eigengemaakte producten (Hofsink en Borgstein 2001).

In Zuid Limburg is door Arcadis onderzoek gedaan naar de behoeften van de stad en de mogelijkheden van agrariërs om in deze behoeften te voorzien. Dit is gedaan op basis van interviews met vertegenwoordigers van de stedelijke regio's en met vertegenwoordigers uit de "dagelijkse praktijk". Deze interviews werkten ook mobiliserend. Het onderwerp was nieuw voor de meeste partijen maar het leverde veel belangstelling op. Winst van de gesprekken was het leggen van contacten en het verkrijgen van draagvlak om mee te werken aan toekomstige initiatieven (Arcadis/ LLTB 2002).

Het LEI deed ook onderzoek naar de mogelijkheden van wandelroutes door het land van boeren. Waar de behoefte het grootst is, nabij de stad, zijn boeren juist het meest terughoudend om hun land open te stellen. Wel zijn er voorbeelden van geslaagde experimenten. Het proces van openstelling loopt het best als het gezien wordt als een initiatief van boeren en wandelaars. Het rapport biedt ook een handreiking om een dergelijk proces stap voor stap tot stand te brengen (Ploeg, Teeuwen et al. 2000).

Algemeen wordt aangenomen dat boeren ondernemer genoeg zijn om daar in de markt te springen waar een kapitaalkrachtige vraag bestaat. Vooralsnog lijkt het de onzekerheid die veel boeren belet om aan verbreding te beginnen. Onderzoekers van zowel het LEI als van de leerstoelgroep Sociologie van Wageningen UR stellen een duidelijk stimuleringsbeleid van de overheid als voorwaarde voor groei van het aantal boeren dat verbreedt (Tielens 2001).

4 ERVARINGEN ELDERS

Om het project Ruraal Debat van de Duinboeren te voeden werd een inventarisatie gemaakt van wat de ervaringen elders zijn met het concreet vormgeven van de relatie stad-platteland. Hoewel de aandacht in beleid en onderzoek, zoals in het voorgaande hoofdstuk geschetst, doet vermoeden dat dit een belangrijk thema is, was het niet eenvoudig om initiatieven te vinden die vergelijkbaar zijn met het Ruraal Debat. Er is uiteraard wel contact tussen boeren en stedelingen, maar er zijn niet veel communicatieve interventies gevonden die de dialoog tussen boeren en stedelingen specifiek tot doel hadden. Er zijn daardoor ook niet echt analyses of vergelijkingen gemaakt om daar lessen of 'best practices' uit te halen. Hieronder een inventarisatie van wat er wél gebeurt. De gevonden voorbeelden zijn als volgt ingedeeld:

- ?? Meer contact boer-burger via groene diensten en verbreding
- ?? PRinitiatieven met als doel het imago van boeren op te krikken
- ?? Het betrekken van zowel boeren als stedelingen in de planning van het buitengebied
- ?? Het oprichten van organisaties waarvan zowel boeren als burgers lid zijn
- ?? Het inventariseren van vraag naar en aanbod van groene diensten en nieuwe producten
- ?? Projecten gericht op dialoog en samenwerking
- ?? Initiatieven waarbij burgers boeren steunen

4.1 Activiteiten in het kader van verbreding

Vele activiteiten die reeds plaatsvinden onder de noemer van verbreding en verdieping van de landbouw leiden uiteraard al tot een intensiever contact tussen boeren en niet-boeren. Dit contact is vaak ad hoc en informeel. Het contact zelf is over het algemeen niet het doel maar een bijkomstigheid.

Agrotoerisme

Mensen hebben steeds minder vrije tijd maar steeds meer geld om daaraan te besteden. Meer dan 25 % van de uitgaven van privéhuishoudens wordt besteed aan vrije tijd en daarmee is het de grootste uitgavenpost (Mommaas 2000). Een tendens van de moderne consument is op zoek te gaan naar maximale beleving en emotie. Het is heel goed mogelijk dat deze zoektocht naar idylle in toenemende mate zal leiden tot de "consumptie" van de groene ruimte (Dagevos, Luttik et al. 2000).

Langzaam maar zeker proberen boeren een klein segment van deze groeiende recreatie- en toerismemarkt te veroveren. Inmiddels zijn vele boeren begonnen met minicampings en arrangementen voor logies en ontbijt. In toenemende mate organiseren boeren excursies of bedrijfsbezoeken voor bijvoorbeeld scholen of in het kader van bedrijfsuitstapjes. Deze initiatieven worden ook steeds beter ondersteund door gezamenlijke publiciteit door allerlei netwerken. Deze tendens heeft uiteraard geleid tot meer contact tussen boeren en burgers. Aan de hand hiervan hebben de ondernemers wellicht hun aanbod kunnen verbeteren. Het zal echter van boer tot boer verschillen hoe zij daar gebruik van maken.

Wandel- en fietspaden door het landelijk gebied hoeven niet noodzakelijkerwijs tot boer-burgercontact te leiden tenzij de route specifiek gekoppeld is aan een bedrijfsbezoek. Zo zal ook het openstellen van land door de boeren bijvoorbeeld als uitloopgebied van de stad niet direct hoeven bij te dragen aan een intensiever contact maar daar is wel potentie voor.

Verkoop streekproducten / verkorting keten

Bij de verkoop van lokaal geproduceerde producten gaat het vaak om een verhoging van de marges door het omzeilen van een groot deel van de keten. Ook hier doet een toenemend aantal boeren in Nederland aan mee. Dit leidt uiteraard tot een meer direct contact tussen boer en burger.

Een specifieke vorm van verkorting van de keten is het zogenaamde Pergola-initiatief. In de Verenigde Staten is dit bekend onder de naam CSA, Community Supported Agriculture. Boeren en burgers vormen een associatie en maken afspraken over de producten, de productiewijze (meestal biologisch) en andere zaken zoals distributie, communicatie met de leden, toegang tot het bedrijf (voor educatie en recreatie), natuur en landschap en het

eventuele meewerken op het bedrijf. De stichting Strohhalm in Utrecht ondersteunt Pergola-initiatieven in Nederland.

Sommige boeren (fruitteelaars vaak) hebben zelfplukarrangementen. Ook deze vorm kan in potentie meer bijdragen aan contact boer-burger dan de verkoop in de winkel met streekproducten.

Zorgboerderijen

Ook het aantal boerenbedrijven dat zorg biedt neemt toe. Dit kan variëren van kinderopvang, tot de opvang en zorg voor patiënten, mensen die burned-out zijn, (ex-)verslaafden, ouderen en de reïntegratie van criminelen. Ook hiervoor bestaan in toenemende mate gevestigde structuren en kanalen (met name de Stichting Landbouw en Zorg). Ook deze zorgtaken leiden uiteraard tot meer contact met groepen mensen die voorheen nooit op een boerenbedrijf zouden komen.

Andere diensten

Er zijn nog andere activiteiten waar boeren zich op richten en die leiden tot meer contact tussen boeren en burgers. Te noemen zijn bijvoorbeeld fenomenen zoals caravanopslag in de stal en paardenpensions.

4.2 Public Relationsactiviteiten

Er zijn de laatste jaren verschillende initiatieven gestart om via de media of via excursies het imago van boeren op te krikken. De campagne 'Boeren en tuinders, Ondernemers van Nature' is een PR-initiatief van de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO). Deze campagne is in 1998 gestart als een initiatief ter bevordering van de dialoog met burgers en consumenten. Vanaf het begin werden activiteiten ontwikkeld voor het ontvangen van bezoekers op en rond het erf. De Zuidelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (ZLTO) stimuleert boeren hun bedrijven open te stellen voor excursies voor basisscholen. Andere belangrijke landelijke PR-activiteiten zijn "Kom in de Kas", de Landelijke Fietsdag, "Varken in zicht" en de Week van het Platteland. Voor de biologische bedrijven zijn er ook speciale open dagen waarop bedrijven bezocht kunnen worden.

4.3 Het betrekken van boeren en stedelingen bij de planning van buitengebieden

Zoals al eerder gesteld in hoofdstuk twee zijn stad en platteland in veel opzichten gescheiden werelden. Dat geldt zeker wanneer men kijkt naar gebiedsplanung. Het platteland is het domein van boeren, waterschappen, DLG-ers en wellicht landschapsarchitecten en vertegenwoordigers vanuit de sectoren recreatie en natuur. De stad is het domein van de stedenbouwkundigen, het stadsbestuur en projectontwikkelaars.

Hieronder geven we voorbeelden van gevallen waarin plannen werden gemaakt voor het buitengebied waarbij zowel boeren als stedelingen als gebruikers van het gebied werden betrokken

In het gezamenlijk initiatief van LNV en VROM (en in mindere mate Verkeer en Waterstaat en Grote-Stedenbeleid) "Groen in en om de Stad" zit ook een stuk filosofie om stad en omliggend platteland beter op elkaar te laten aansluiten. Het gaat erom te komen tot een meer samenhangende groenstructuur tussen stad en land met name om het gebied rondom de stad open te stellen voor recreatieve doeleinden. Hiervoor is het noodzakelijk dat landinrichters en stedenbouwkundigen nauw samenwerken. Het rijk en de grote gemeenten dragen hier financieel aan bij.

Landstad Deventer

Met het project Landstad Deventer is geprobeerd om tot een meer integrale visie te komen op het landelijk gebied in relatie met de stad. De stadsrand van Deventer was altijd een duidelijke grens geweest waar stad en platteland met de rug naar elkaar toe stonden. De gemeentelijke herindeling van 1999 gaf aanleiding om na te denken over wat stad en land bindt. Daartoe werden onder meer "streekgesprekken" georganiseerd met bewoners. Het was in veel gevallen de eerste keer dat mensen uit de stad en uit het buitengebied bij elkaar zaten om samen te praten over de toekomst van de streek. Vervolgens werden er drie ontwerp bureaus uitgenodigd om een visie voor het gebied te ontwikkelen. Ook deze visies werden wederom in

streekgesprekken met bewoners van het gebied besproken. De exercitie diende als een ideeënmachine (Metz 2000) en uiteindelijk heeft de stuurgroep de ideeën verwerkt in een uitvoeringsprogramma (LandstadDeventer 2001).

Usselzone bij Zwolle

Tijdens een volksraadpleging in Zwolle werd aangegeven dat de strook tussen de stad en de rivier de Ussel groen moest blijven. Er is hier een initiatief gestart om meerdere groepen belanghebbenden mee te laten praten. Ook burgers uit de stad werden via advertenties in de lokale media uitgenodigd om mee te praten. In een drietal avonden werden er ideeën uitgewerkt. Ook werden er ongeveer 50 gesprekken met individuen of bewonersgroepen of met bedrijven gevoerd.

Gewest Eemland, rondom Amersfoort

Het gewest Eemland heeft een visie laten opstellen voor haar buitengebied Eem en Vallei. De opstellers van de studie hebben een aantal sessies gehouden met belanghebbenden in het gebied. Vaak worden voor dergelijke studies alleen de organisaties en mensen benaderd die professioneel met de groene ruimte bezig zijn. In dit geval werden er ook sessies gehouden met groepen uit de stad. Zo werden bijvoorbeeld wielerverenigingen uit Amersfoort gehoord over de wensen met betrekking tot fietspaden in het gebied.

Moerenburg in Tilburg

In het gebiedje Moerenburg dat vlak bij en ten zuidoosten van het centrum van Tilburg ligt is men ook een proces gestart waar meerdere actoren aan meedoen. Het gebiedje heeft een agrarische functie, er moet natuur worden aangelegd en het heeft een recreatieve functie (uitloopgebied voor de stad). Ook hiervoor zijn behalve grondeigenaren en gebruikers van het gebied, groepen mensen uit de stad uitgenodigd om mee te denken. Hiervoor is een aantal wijkorganisaties benaderd.

4.4 Nieuwe organisaties met boeren- en burgerleden

Behalve de bovengenoemde initiatieven die vrij vaak een adhoc karakter hebben, zijn er talloze initiatieven van het opzetten van verenigingen waarvan zowel burgers als boeren lid zijn. Een studie naar zogenaamde initiatiefgroepen in de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland leverde een lange lijst van ruim 1000 organisaties op die zich inzetten voor het platteland. Het zijn vaak lokale verenigingen met thema's zoals landbouw, natuur, milieu, leefbaarheid, streekproducten, recreatie etc. Een groot deel van deze groepen bestaat uit zowel boeren als burgers (Remmers, Broekhuizen et al. 2000).

Een belangrijke tendens is het opzetten van (agrarische) natuurverenigingen. Hoewel het initiatief van de agrarische natuurverenigingen over het algemeen van de boeren komt, staat lidmaatschap vaak ook open voor niet-boeren. De vereniging Den Hanekeer heeft bijvoorbeeld veel burgerleden. In sommige gevallen, bijvoorbeeld in Eemland (Ark en Eemland) en in Maashorst hanteert de vereniging wél het principe van A-leden (agrariërs) en B-leden (burgers), vaak om te voorkomen dat burgers het initiatief uit handen van de boeren nemen.

Via de agrarische natuurverenigingen hebben boeren veel goodwill bij burgers gecreëerd en zijn er in veel gevallen allianties tot stand gekomen met natuur- en milieuorganisaties die aanvankelijk recht tegenover de boeren stonden. De boeren in Waterland bijvoorbeeld beschikken over een zeer groot netwerk van ongeveer 400 vrijwilligers die bezig zijn met de weidevogelbescherming. Velen van hen komen uit Amsterdam.

De WLTO begon de koepelorganisatie "In Natura" van verenigingen en stichtingen voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer in West Nederland. De Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) heeft nu plannen om dit om te vormen tot een nationale platformorganisatie. De Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) is ook bezig met het opzetten van een Vereniging met de naam "Vrienden van het Platteland", met als specifieke doelstelling burgers en boeren te verenigen. Iedereen met belangstelling voor het platteland kan hiervan lid worden. Dit initiatief gaat waarschijnlijk in januari 2003 van start. In Zweden en in Engeland bestaan reeds dergelijke organisaties.

4.5 Inventarisatie van vraag naar en aanbod van groene diensten en nieuwe producten

Het project Stad en Land Zuid Limburg is een initiatief van de Limburgse Land- en Tuinbouw Bond dat nog gaande is. Met dit project willen de boeren de kansen benutten die de nabijheid van de stad in het sterk verstedelijkte ZuidLimburg met zich meebrengt. Men heeft geprobeerd om een inventarisatie te maken van de behoeftes die in de stad leven en hoe de boeren daarop in kunnen spelen. Daartoe heeft Arcadis in eerste instantie een aantal gesprekken gevoerd met overheden en instellingen in de stad om een visie te vormen. Dit moet uitmonden in een aantal pilotprojecten.

Volgens een projectmedewerker leken de stedelijke instellingen in eerste instantie geïnteresseerd maar al snel bleek ook dat ze er niet echt over hebben nagedacht en hun deelname blijft over het algemeen vrijblijvend. Men vindt het wel leuk en innovatief maar er zijn maar weinig actoren in de stad die over het buitengebied nadenken. Ook waren in dit project de vragen 'Wie te benaderen?' en 'Wie is de stad?', moeilijk te beantwoorden.

Het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt is bezig met het opzetten van een zogenaamde "landschapsbeurs". Dit is een poging om de vraag naar en het aanbod van groene diensten op een meer commerciële manier bij elkaar te brengen. Bij de aanbieders wordt gedacht aan natuurmonumenten, staatsbosbeheer, provinciale landschappen, agrarische natuurverenigingen en individuele boeren. Vragers van rust, ruimte en groen kunnen bijvoorbeeld zijn: ANWB, RECRON, overheden, natuurbeschermingsorganisaties etc. Het gaat om het opzetten van regionale organisaties onder leiding van een 'marktmeester'. Deze marktmeester heeft de taak om de vragers en aanbieders bij elkaar te brengen en hulp te bieden bij het afsluiten van contracten.

4.6 Dialoog tussen boeren en stedelingen

Hieronder worden twee initiatieven genoemd die heel specifiek de interactie tussen boeren en stedelingen als doelstelling hadden; de eerste in en rondom Amsterdam en de tweede gericht op de bewoners van de nieuwbouwwijk Vathorst in het noorden van Amersfoort.

Met de Balie de Boer op, Amsterdam / Waterland

Vele boeren in Waterland zijn bezig met verbreding en de contacten met Amsterdammers hebben tot een aantal concrete samenwerkingsprojecten geleid. Een aantal boeren uit Waterland heeft bijvoorbeeld contracten met Amsterdamse restaurants afgesloten voor de afname van "Waterlands vlees".

In het voorjaar van 1999 organiseerden de WLTO en het politiek-cultureel centrum de Balie in Amsterdam een serie bijeenkomsten onder de titel "Met de Balie de Boer op". Ook werd een viertal excursies georganiseerd. De thema's waren: duurzame land- en tuinbouw, agrarisch natuurbeheer & natuureducatie, zorglandbouw en recreatie & ruimtelijke ordening. Ruim 120 Amsterdammers bezochten een boerenbedrijf en aansluitend werd er gediscussieerd. Het programma mondde uit in de zogenoemde Hollandse Landdag in de Balie in juni 1999, waarin boeren uit Waterland en burgers uit Amsterdam elkaar ontmoetten en samen praatten over de toekomst van het platteland.

Volgens een vertegenwoordiger van de WLTO hebben de boeren een betere naam gekregen door deze activiteit. Wel vond men het achteraf jammer dat het initiatief weinig opvolging heeft gekregen. De betrokkenheid van de gemeente Amsterdam en andere Amsterdamse instellingen bleef vrijblijvend. Initiatieven verwaterden nadat mensen op sleutelposities van baan veranderden of omdat initiatieven werden overgenomen door grotere verbanden zoals de Delta Metropool.

StadteLand Eemlandhoeve / Vathorst, Amersfoort

Vanuit het plattelandsdemonstratiebedrijf de Eemlandhoeve in Bunschoten is men bezig met het opzetten van de coöperatie StadteLand waar zowel boeren als stedelingen lid van kunnen worden. Even ten Zuiden van Bunschoten wordt door Amersfoort de nieuwe woonwijk Vathorst gebouwd. Hier worden de komende 10 jaar ongeveer 11.000 woningen gebouwd. Op 2 juli 2002 ontvingen de eerste bewoners de sleutels van hun huis. Zij ontvingen van de coöperatie

Stadteland/ Eemlandhoeve ook een zogenaamd welkomstomgevingspakket (met streekproducten en een uitnodiging om bij de boer te komen eten met een verhaal over streekgewoonten). Het idee is dat een groep boeren een aantal groene diensten onder meer op het gebied van recreatie en educatie gaat ontwikkelen voor de tienduizenden nieuwe bewoners van deze nieuwbouwwijk.

4.7 Directe steun van burgers aan boeren

Onder de kop 'directe steun' denken we aan initiatieven waarbij niet-boeren met geld of met arbeid boerenbedrijven steunen. Wat betreft geldelijke ondersteuning verwijzen we hier naar twee initiatieven; Adopteer een Koe en Adopteer een Akkerrand. Ook kijken we naar het idee van landschapsfondsen en verwijzen we naar het vrijwilligerswerk dat plaatsvindt op boerenbedrijven.

Adopteer een Koe, Stichting Milieubewustzijn

Naar aanleiding van de MKZ-crisis in 2001 nam de Stichting Milieubewustzijn het initiatief "Leef mee met de boer en adopteer een koe". Tot oktober 2002 zijn er al 2000 koeien geadopteerd. Een expliciet doel van dit project is om boer en burger met elkaar in contact te brengen. De burger, de "adoptievriend" betaalt ongeveer 45 Euro per jaar om een koe te adopteren. In ruil daarvoor krijgt de adoptievriend een foto van zijn of haar koe en kan hij of zij de boerderij bezoeken. De boer organiseert minimaal twee keer per jaar een open dag voor de adoptievrienden. Dit directe contact tussen boer en burger moet bijdragen aan bewustwording over een meer duurzame productie en consumptie. Door mee te doen verplicht de boer zich om zijn bedrijfsvoering (verder) te verduurzamen. Daarvoor is een zogenaamde duurzaamheidsspiegel ontworpen.

Het persoonlijke contact tussen adoptievrienden en boeren leidt tot veel waardevol onderling leren. Ook mensen die in eerste instantie niet zo benieuwd en enthousiast waren, zijn dat toch geworden (Maanen 2002).

Adopteer een Akkerrand, Stichting Zonnestraal

Het inzaaien van akkerranden met bloemmengsels is in 1995 gestart door enkele boeren op Schouwen. Inmiddels is het areaal op het eiland behoorlijk uitgebreid tot een totaal van 36 ha, ofwel 40.000 meter akkerrand van 9 meter breed. Dit is mogelijk gemaakt door een unieke constructie waarbij burgers of bedrijven een stuk akkerrand kunnen adopteren. Al vanaf 22,75 Euro kan men 65 m² bloemen laten inzaaien. De donateur mag meebeslissen wat voor soort bloemen worden ingezaaid. Behalve een effect op de biodiversiteit heeft dit initiatief ook een impuls gegeven aan de recreatie in het gebied.

Landschapsfondsen

Boeren zouden betaald kunnen worden voor het onderhoud van natuur en landschap vanuit een landschapsfonds. Er zijn echter nog niet veel voorbeelden van dergelijke landschapsfondsen of groenfondsen die gevuld worden met bijdragen van burgers; de weinigen die bestaan worden voornamelijk gevuld met overheidsgeld.

Landschaps- of groenfondsen zijn een relatief nieuw fenomeen waar verschillende instanties zoals Landschapsbeheer Nederland, provinciale landschapsbeheerders, verschillende overheden en het LEI serieus mee bezig zijn. Ook zijn er mogelijkheden denkbaar van private investeringen waarbij burgers of bedrijven aandelen van een boerenbedrijf kopen.

Vrijwilligerswerk

Boeren kunnen ook ondersteund worden door het werk van vrijwilligers. De activiteiten zijn in het algemeen ten behoeve van natuur en landschapsbeheer. Bekende voorbeelden zijn het wilgenknoten door knotploegen en het tellen van nesten van weidevogels door bijvoorbeeld leden van een lokale MN afdeling.

4.8 Conclusie

Op tal van manieren komt het contact tussen stedeling en boer tot stand. Dit kan gebeuren in het dagelijkse contact in de boerderijwinkel of op een meer gestructureerde manier in het kader van een planproces. Er zijn echter maar weinig communicatieve interventies geweest zoals het Ruraal Debat beoogt; een open proces, gericht op dialoog en eventuele samenwerking tussen boeren en stedelingen. Het initiatief "Met de Balie de boer op" is zeer vergelijkbaar. De inventarisatie bracht ook weinig duidelijke lessen of 'best practices' ten behoeve van het Ruraal Debat naar voren. Wel geven de vele andere activiteiten de breedte aan van de manieren waarop boeren en stedelingen met elkaar in contact kunnen komen. Verder gaf de inventarisatie van ervaringen elders inspiratie voor het ontwikkelen van meer specifieke activiteiten voor de toekomst.

5 EEN JAAR RURAAL DEBAT

5.1 De Duinboeren

Het Overlegplatform Duinboeren is een groep van ongeveer 200 boeren die wonen en werken rondom het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen in de driehoek Den Bosch, Tilburg en Waalwijk in Noord Brabant. Het plan van de overheid om het natuurgebied met de stuifduinen tot een Nationaal Park te maken was in 1992 voor enkele boeren de aanleiding om zich te organiseren. De vrees was dat het park tot striktere milieuregels voor de boeren zou leiden. In 1995 werd het overlegplatform Duinboeren officieel opgericht. De doelstelling van de organisatie is het economische perspectief voor de agrariërs in het gebied te vergroten met respect voor natuur, omgeving en landschap.

Het Overlegplatform Duinboeren speelt een belangrijke rol in de plattelandsvernieuwing in het gebied. Concrete activiteiten zijn onder meer de promotie van agrotourisme en streekproducten, de uitvoering van verschillende gebiedsprogramma's, het terugdringen van het gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen, cursussen in agrarisch natuurbeheer en het project Ruraal Debat, waarover hieronder meer. Vertegenwoordigers van de Duinboeren zijn afgevaardigd in verschillende fora zoals de Landinrichtingscommissie De Leijen, het Innovatieplatform Duurzame Meierij en het Overlegorgaan Nationaal Park Loonse en Drunense Duinen. Het bestuur bestaat uit 7 boeren en de organisatie heeft momenteel 4 personen (parttime) in dienst. Binnen de organisatie bestaat verder het netwerk "Goed Bekeken, bij de Duinboeren Achterom" waar 17 Duinboeren aan deelnemen. Dit netwerk richt zich op de promotie van streekproducten en toerisme op de boerderij.

5.2 Voorgeschiedenis van het project Ruraal Debat

De gangbare landbouwproductie is sterk onder druk komen te staan door steeds meer regelgeving en eisen uit de samenleving. Al sinds jaren leefde er het besef in de organisatie dat men als Duinboeren beter moet gaan inspelen op de vragen vanuit de samenleving. In 1998 begon de streekcommissie met het opstellen van een raamplan voor de herinrichting van het gebied de Leijen. Behalve landbouw kwamen hierin uiteraard ook natuur, landschap, recreatie, water, milieu, verkeer en wonen aan bod. Ook toen kwam heel concreet naar voren dat samenwerking tussen de Duinboeren en andere partijen nuttig zou kunnen zijn. Men begon na te denken over hoe de ongeveer 450.000 bewoners van het gebied, vooral woonachtig in de stedenring van Den Bosch, Vught, Tilburg, Heusden, Waalwijk en Drunen bij de ontwikkeling van het platteland konden worden betrokken. Er werd een aantal initiatieven gestart, gericht op de streekbewoners en op de stedelingen. Uit deze initiatieven is een aantal concrete resultaten naar voren gekomen: niet-boeren kregen de mogelijkheid om "Vriend van de Duinboeren" te worden, er is een nieuwsbrief voor leden en "Vrienden" gemaakt en het rapport Tilburg-Noord-Oo(g)st is opgesteld (zie hierover meer onder de deelprojecten).

Al in een vroeg stadium bestond er contact tussen de Duinboeren en Professor Niels Röling van de leerstoelgroep Communicatie en Innovatie Studies aan Wageningen Universiteit. Na bemiddeling van de Wetenschapswinkel lag er in 2001 een voorstel voor actiebegeleidend onderzoek ter ondersteuning van het Ruraal Debat. In november 2001 ging het onderzoek van start. Tegelijkertijd kwam de financiering voor het uitvoerende deel los zodat het actiebegeleidende onderzoek en uitvoering hand in hand konden gaan, zoals de bedoeling was.

5.3 Doelen en verwachte resultaten van het project

Het doel van het project Ruraal Debat is het stimuleren van dialoog en samenwerking tussen boeren en burgers, meer specifiek tussen de Duinboeren en de stedelingen en bewoners van de grotere gemeenten rondom het Duinboerengebied (Tilburg, Den Bosch, Vught, Drunen, Waalwijk, Heusden, Loon op Zand en Haaren). De dialoog en samenwerking zijn geen doelen op zich zelf. Hiermee wil het project:

- de naamsbekendheid en het imago van de Duinboeren verbeteren;
- leren van de wensen vanuit de samenleving;

- praten over de toekomst van het platteland;
- van vragen naar producten en diensten identificeren van deze stedelingen waar de Duinboeren eventueel op in kunnen spelen.

De verwachte resultaten van het project zijn de organisatie van 10 tot 15 communicatieve activiteiten die zouden moeten leiden tot 3 tot 4 concrete samenwerkingsverbanden tussen boeren en burgers.

5.4 Organisatie

De planning van de activiteiten in het kader van het Ruraal Debat was in handen van een projectgroep. Deze groep bestond uit de coördinator en een bestuurslid van het Overlegplatform Duinboeren, een freelancer, ingeschakeld door de Duinboeren, één afgevaardigde van de Brabantse Milieu Federatie (BMF), één van Lokale Agenda afdeling Vught en de onderzoeker van Wageningen UR. Deze groep kwam ongeveer één keer per 5 à 6 weken bij elkaar om de activiteiten of deelprojecten te plannen en te monitoren. De meeste activiteiten stonden echter niet op zichzelf en waren in feite samenwerking met anderen. Verschillende deelprojecten betroffen activiteiten die al gepland waren door anderen en waar wij met het Ruraal Debat bij aansloten. Voor andere deelprojecten, waar veel logistieke voorbereiding aan vast zat, zoals bijvoorbeeld de Duinboerencontactdag, werd een aparte commissie van Duinboeren in het leven geroepen. Elk deelproject van het Ruraal Debat had een of meer personen als verantwoordelijke of als "trekker". Dit waren over het algemeen een of meer leden van de projectgroep.

5.5 Activiteiten en resultaten

In totaal zijn er in het project Ruraal Debat 15 activiteiten georganiseerd. Deze staan hieronder samengevat:

- ?? Debat in Haaren met FNV (22 januari)
- ?? Contacten met Prisma, instelling voor geestelijk gehandicapten
- ?? Contacten met Marokkaans platform en migrantenorganisaties
- ?? Opening winkel streekproducten + Quiz (april 2002)
- ?? Helvoirts Weekend + Quiz (mei 2002)
- ?? Opening Nationaal Park + Quiz (juni 2002)
- ?? Bijeenkomst met "Vrienden van de Duinboeren" (juni 2002)
- ?? Duinboerencontactdag (september 2002)
- ?? Fietstocht met Lokale Agenda 21 en B&W Den Bosch, Vught en Haaren (september 2002)
- ?? Wandeling in samenwerking met natuur- en wandelvereniging (oktober 2002)
- ?? Consumenten dicht bij huis
- ?? Debat over buitengebied Tilburg noordoost (oktober 2002)
- ?? Contact met welzijnsorganisatie de Twern
- ?? Bezoek aan de Floriade en het publieksdebat (september 2002)
- ?? Contacten met de pers, mediaaandacht

Hieronder wordt voor elke activiteit kort beschreven wat de resultaten waren.

Debat in Haaren met FNV (22 januari)

Deze activiteit kwam mede voort uit een training aan FNVkaderleden over duurzaamheid. Via de Lokale Agenda 21 afdeling Vught kwam deze groep in contact met het Overlegplatform Duinboeren. Er werd een open debat over de toekomst van het landelijk gebied georganiseerd in het gemeentehuis van Haaren. Er waren ongeveer 140 mensen aanwezig, waarvan ongeveer 100 burgers en 40 boeren. Na een inleiding door de coördinator van het Overlegplatform was er ruimte voor het publiek om punten naar voren te brengen. Die werden dan aan een forum voorgelegd. Het debat stond onder leiding van de voorzitter van de ZLTO en de voorzitter van de BMF. Onderwerpen die onder meer aan bod kwamen waren:

- het inbrengen van grond in de grondbank van de Duinboeren door gemeenten en particulieren;
- het feit dat consumenten wel eisen stellen maar daar niet extra voor willen betalen;
- de noodzaak van een organisatie voor mensen, begaan met het platteland (met en voor zowel boeren als niet-boeren);

- de moeilijkheden van het vermarkten van streekproducten, etc.
Vele onderwerpen werden aangestipt maar konden niet uitgewerkt worden. Vandaar dat het resultaat meer een lijst onderwerpen is en niet zozeer concrete beslissingen en/ of samenwerkingsverbanden. Een onderwerp dat werd opgepakt n.a.v. deze bijeenkomst was de mogelijkheid om een brede vereniging op te zetten van mensen (boeren en niet-boeren) die betrokken willen zijn bij het platteland. Dit is later (juni 2002) weer opgepakt in een bijeenkomst met de Vrienden van de Duinboeren. Verder heeft de bijeenkomst een lijst van ongeveer 40 mensen opgeleverd die hebben aangegeven geïnteresseerd te zijn in vervolgvacatures. Tijdens de avond bleek dat de directeur van de BMF en de voorzitter van de ZLTO op één lijn zaten voor wat betreft het landschap en de rol die boeren spelen bij het onderhoud daarvan. Het idee is om deze overeenstemming te vertalen in een gezamenlijke intentieverklaring.

Contacten met Prisma, instelling voor geestelijk gehandicapten

De eerste contacten met Prisma, een instelling voor verstandelijk gehandicapten, dateren al van najaar 2000. Enkele vertegenwoordigers hebben toen gesproken met de Duinboeren over een mogelijke samenwerking. In het najaar van 2001 heeft het Overlegplatform een open dag georganiseerd voor Duinboeren bij de vestiging van Prisma in Biezenmortel. Hierbij waren 8 Duinboeren aanwezig, een klein, maar zeer geïnteresseerd groepje. Het doel van Prisma is om hun cliënten volwaardig burger te laten worden, dat wil zeggen met externe contacten en een zinvolle dagbesteding. Het idee was om met een groep cliënten onder begeleiding werkzaamheden te verrichten op een boerenbedrijf, bijvoorbeeld op het gebied van natuur- en landschapsbeheer, werk dat zeer zinvol is, maar waar een boer niet zo gauw aan toe komt. Bovendien hoeft het werk niet voor een bepaalde datum klaar te zijn, zodat de werkzaamheden goed te plannen zijn.

In 2002 hebben cliënten van Prisma op verschillende boerenbedrijven werk verricht. In sommige gevallen is de samenwerking zo goed verlopen dat cliënten van Prisma ook individueel aan de slag zijn gegaan op boerenbedrijven. Het Overlegplatform Duinboeren wil deze samenwerking in 2003 verder uitbouwen in samenwerking met Natuurmonumenten.

Contacten met Marokkaans platform en migrantenorganisaties

Op een landelijke bijeenkomst in Utrecht over het thema 'Buurten bij de Boer' (contacten tussen allochtonen en boeren) kwamen de voorzitter en de coördinator van het Overlegplatform Duinboeren in contact met de voorzitter van het Marokkaans Platform in Den Bosch. Dit heeft geleid tot enkele vervolgesprekken over mogelijke vormen van samenwerking. Zowel bij de boeren als bij de Marokkaanse organisaties waren de reacties gemengd: 'wat moeten we met Marokkanen' of 'wat moeten we met boeren'. Een concreet voorbeeld was het organiseren van excursies voor Marokkaanse basisschoolkinderen die elke zaterdag bij elkaar komen voor bijscholing. Een andere mogelijkheid is dat bepaalde producten van de Duinboeren worden geleverd aan migranten. Met vertegenwoordigers van oudercomités is een vervolgesprek gevoerd, maar tot op heden heeft het nog niet geleid tot een concrete afspraak.

Ook zijn er contacten gelegd met migrantenorganisaties in Tilburg. Ook hier waren de reacties gemengd. De afstand tussen de belevingswereld van migrantenorganisaties in de stad en het platteland is blijkaar nog groot. Het Overlegplatform Duinboeren probeert nu na te gaan waar behoeftes liggen door contact te leggen met welzijnsorganisaties die veel contact hebben met migrantenorganisaties.

Opening winkel streekproducten + Quiz (april 2002)

Op 28 april opende één van de Duinboeren zijn winkel met streekproducten. Dit werd door ons aangegrepen om de plattelands(kopspijker)quiz uit te proberen. In de quiz strijden twee mensen. Degene die de vraag goed beantwoordt mag een keer met een hamer een spijker in een blok hout slaan. De winnaar krijgt een prijsje (een streekproduct, bijvoorbeeld een flesje bessenbier). Een geschatte 2000 mensen kwamen die dag naar de opening. De stand was echter niet goed geplaatst en kreeg vooral aandacht van de aanwezige kinderen. De meeste volwassenen stonden elders. Wel zijn de vragen aangepast naar aanleiding van deze eerste ervaring. De vragen moesten korter en simpeler.

Helvoirts Weekend + Quiz (mei 2002)

Tijdens het Helvoirts weekend (dorpsfeest plus braderie), dat jaarlijks vele bezoekers uit de weide omgeving trekt, presenteerden zich ook de lokale maatschappelijke organisaties. Op 12 mei openden de burgemeester en een wethouder uit Haaren dit deel van het Helvoirts weekend door het spelen van de quiz die voor het Ruraal Debat werd ontwikkeld. Zij werden verder geprikkeld tot uitspraken, bijvoorbeeld over de steun die boeren nodig hebben voor het onderhoud van het landschap en of er op het gemeentehuis al streekproducten worden geserveerd. Later op de dag werd deze quiz nog vele malen herhaald met bezoekers van het Helvoirts weekend. Dit gebeurde voor de stand van de Duinboeren en naast een marktkraam waar streekproducten van de Duinboeren werden verkocht. In de quiz werden weetvraagjes (hoeveel liter melk geeft een koe in een jaar?) afgewisseld met opinievragen (moeten er koeien in de wei, ja of nee?). De quiz werd meerdere keren herhaald zodat er tussen de 20 en 30 burgers meededen aan de quiz. De passanten werden zoveel mogelijk betrokken bij de quiz door ook hun mening te vragen, maar toch kon de quiz de aandacht maar kort vasthouden. Een korte quiz van maximaal 6 vragen werkt daarom het beste. Dit instrument leende zich goed om publiciteit te maken en de mensen aan het denken te zetten over een aantal "weetjes". Het lukte echter niet goed om een discussie aan te gaan met de bezoekers. Soms was het moeilijk vrijwilligers te vinden. Wel werd een aantal "Vrienden" geworven dankzij de actieve benadering van de voorbijgangers door een aantal Duinboeren.

Opening Nationaal Park + Quiz (mei 2002)

Tijdens de officiële opening (voor het publiek) van het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen op zondag 19 mei hebben we deze formule van het Helvoirts weekend herhaald; de kraam met streekproducten en de stand met de Kopspijkerquiz. Enkele honderden mensen hebben de kraam bezocht en enkele tientallen hebben meegedaan aan de Kopspijkerquiz. De ervaringen zijn vergelijkbaar met de ervaringen tijdens het Helvoirts weekend.

Bijeenkomst met "Vrienden van de Duinboeren" (juni 2002)

Als vervolg op de bijeenkomst met de FNV in de gemeente Haaren in januari is een bijeenkomst georganiseerd met Vrienden van de Duinboeren. Ook de mensen die in januari hadden aangegeven op de hoogte gehouden te willen worden, waren uitgenodigd. Er waren 20 mensen aanwezig (12 burgers, 8 boeren). Centrale vraag was: hoe kunnen boeren en burgers meer samenwerken.

Onderhoud van natuur en landschap en het openstellen van landbouwpaden scoorden hoog bij burgers. Boeren voelden meer voor een landschapsfonds waaruit boeren die aan natuurbeheer doen worden betaald en voor het organiseren van excursies op boerenbedrijven. Iedereen vond meer PR en voorlichting belangrijk.

Op de avond is ook nog aan de orde geweest of het zinvol is om een aparte plattelandsvereniging op te richten. Hiervoor was het animo niet zo groot. Wel vond men het zinvol om meer 'Vrienden van de Duinboeren' te werven en de banden met hen te verstevigen door ze een grotere rol te geven.

Duinboerencontactdag (september 2002)

De Duinboerencontactdag is een jaarlijks terugkomende gebeurtenis voor en door de Duinboeren. Oorspronkelijk opgezet als een dag voor de leden zelf, is deze dag de laatste jaren steeds meer opengesteld voor een breder publiek. De dag op 1 september 2002 had specifiek als doel om veel niet-boeren uit te nodigen en te laten deelnemen aan de verschillende activiteiten. Op deze dag werd het aangename (een hapje en een drankje, live muziek, activiteiten als poffertjes bakken en ponyrijden voor de kinderen etc) met het serieuze (discussies en excursies) gecombineerd. De dag was met mooi weer en ongeveer 1200 bezoekers een groot succes. De activiteiten die specifiek passen in het Ruraal Debat (debat, inspringtheater en rondleiding op een varkensbedrijf) worden hieronder onder aparte kopjes vermeld.

Duinboerencontactdag – debatten met een forum

Tijdens de dag zijn 4 debatten georganiseerd, twee onder leiding van een journalist en twee met behulp van de acteurs van het inspringtheater van De Boerengroep (zie hieronder). Het eerste debat ging over het gebruik van het land dat de gemeente Tilburg heeft aangekocht

voor toekomstige stadsuitbreiding. Huizenbouw zal nog even op zich laten wachten en wellicht kan het land op een meer creatieve manier gebruikt worden. Momenteel wordt het uitbested aan Arcadis die er een monocultuur van snijmais op teelt. Een duinboer die dichtbij de stadsrand woont ging in debat met een wethouder van de gemeente Tilburg. Er werden meerdere suggesties gedaan voor een alternatieve inrichting van het gebied tot aan het moment dat de huizenbouw begint, zoals bijvoorbeeld het creëren van een uitloopgebied voor de stad, extensivering van de landbouw, een bloemenweide voor de bijen, etc. Het andere forumdebat ging over de beloning van boeren voor het onderhoud van het landschap. Tijdens dit debat zaten drie gemeenteraadsleden en de voorzitter van de Duinboeren in het forum. De laatste beargumenteerde dat de huidige vergoedingen voor natuurbeheer te laag zijn. Het publiek werd actief uitgenodigd om mee te praten. Er werden verschillende nieuwe ideeën door de aanwezigen gelanceerd.

Duinboerencontactdag – inspringtheater en debat

Twee van de debatten werden ondersteund of namen de vorm van een inspringtheater. Over het onderwerp of boeren hun land moeten openstellen voor wandelaars werd door de acteurs van De Boerengroep een situatie gespeeld waarin een wandelaarster, en gast van een boer met een minicamping, hulp vraagt van een andere boer omdat haar buggy vast zit in de modder. Deze boer heeft genoeg van de toeristen want hij heeft alleen maar de lasten en niet de lusten van de wandelaars over zijn land. De eigenaar van de minicamping komt tussenbeide. Het spel werd een paar keer opnieuw gespeeld waarbij iemand uit het publiek de rol overnam van de eigenaar van de minicamping. Een gespreksleider besprak op deze manier de dilemma's van het openstellen van boerenland voor recreanten. Het laatste stuk ging over de rol van keuzes van de consument van voedsel. Soms bleef de discussie wat oppervlakkig. Een bijkomend probleem was dat de deuren openbleven en dat langzamerhand de mensen wegliepen. Deze werkvorm was daarom wellicht minder geschikt in deze setting.

Duinboerencontactdag – rondleiding op een varkensbedrijf

Tijdens de dag werden ongeveer 750 mensen rondgeleid op een varkensbedrijf. De varkenshouder heeft een aantal extra ramen in de stallen laten zetten zodat mensen naar binnen kunnen kijken. Speciaal voor die dag was er ook een zeug met biggetjes tentoongesteld. Hier vond een unieke confrontatie plaats tussen producent en consument. Omdat veel mensen denken dat Duinboeren ecologisch bezig zijn en aangezien dit een gangbaar bedrijf is moest er veel worden uitgelegd. Maar ook waren er veel -soms verhitte discussies over dierenwelzijn en het feit dat varkens een productiemiddel van de boer zijn. De varkenshouder wilde graag laten zien hoe hij zijn bedrijf voert, zonder een oordeel te geven of hij het goed of fout doet. In de discussies kwam duidelijk naar voren welke consequenties er zijn verbonden aan omschakeling naar biologische of scharrelproductie. De varkenshouder is achteraf zeer tevreden met deze activiteit. Hij heeft ook veel positieve reacties gekregen.

Fietstocht met Lokale Agenda 21 en B&W Den Bosch, Vught en Haaren (september 2002)

Circa 30 mensen die actief zijn in Lokale Agenda 21 of een gemeenteraad zijn afgekomen op een gecombineerde fiets en wandeltocht door het Duinboerengebied. Er zijn drie bedrijven bezocht en het accent lag op de rol van boeren bij het natuur- en landschapsbeheer. Na de fiets- en wandeltocht hebben de deelnemers een lunch aangeboden gekregen. Daarna was er nog even tijd voor discussie over de mogelijkheden om boeren te belonen voor het natuur- en landschapsbeheer.

Uit deze discussie bleek ook nogmaals de kenniskloof tussen de 'gewone' burger en de boer over de dagelijkse praktijk van het boerenbedrijf en de problemen die spelen op het platteland. De dag heeft zeker bijgedragen aan een beter begrip bij de deelnemers, maar de stap naar concrete oplossingen was erg groot. Ook hier kwam de noodzaak van meer PR naar voren en is ook de oprichting van een landschapsfonds aan de orde geweest.

Wandeling in samenwerking met natuur- en wandelvereniging (oktober 2002)

Het Overlegplatform Duinboeren heeft samen met de Stichting Landschap, Natuur en Milieu Haaren en de wandelvereniging 'Hart van Brabant' uit Tilburg een wandeling uitgezet langs en door het natuurgebied De Brand. Het thema was de relatie tussen landbouw, landschap,

natuur en cultuurhistorie. Leden van de lokale heemkundevereniging leverden veel informatie en traden op als gids. Ruim 100 mensen hebben aan de wandeling deelgenomen. Start en einde van de wandeling waren op een boerenbedrijf en na afloop was er gelegenheid om met een kopje koffie na te praten over de ontwikkelingen op het platteland. Ongeveer de helft van de deelnemers (46) heeft ook een korte enquête ingevuld. Hieruit bleek dat deze mensen vinden dat boeren door de overheid betaald moeten worden voor landschapsbeheer of natuurbeheer. Gevraagd naar een meer directe bijdrage van de burger aan landschapsbehoud zijn er net zoveel meningen als mensen. De enige optie die er enigszins uitsteekt is 'betalen voor een wandeling'. Deze groep leek minder genegen om zelf werkzaamheden te verrichten.

Consumenten dicht bij huis

Veel burgers zien een verband tussen het steunen van boeren die aan natuur- en landschapsbeheer doen en het kopen van streekproducten. Deze streekproducten zijn nu te verkrijgen bij een aantal Duinboerenwinkels, maar de bekendheid bij de burger in de stad is nog niet zo groot. Samen met de werkgroep streekproducten van de Duinboeren wordt een vervolgproject gestart om de afzet van Duinboerenproducten te vergroten.

Debat over buitengebied Tilburg noordoost

De stad Tilburg wil in de toekomst uitbreiden in noordoostelijke richting. Een strook grond is reeds onteigend. Al in 1999 heeft het Overlegplatform een ideeënboek laten schrijven over hoe de landbouw een rol kan spelen, bijvoorbeeld door multifunctionele stadslandbouw te ontwikkelen aan de nieuwe, eventueel gelobde of gerafelde stadsrand. Het bouwen laat nog een aantal jaren op zich wachten en inmiddels is de strook land een soort niemandsland geworden dat in beheer is van Arcadis. De discussie over alternatief landgebruik is opnieuw opgepakt in het kader van het Ruraal Debat. Er werd een bijeenkomst georganiseerd met als doel om een bredere coalitie te smeden met andere belanghebbenden om de gemeente Tilburg te laten nadenken over een alternatief landgebruik. Behalve Duinboeren waren er vertegenwoordigers van de dorpsraden van Udenhout en Berkel-Enschot, de gemeente Tilburg en van de bewonersoverleggroepen uit Tilburg-Noord. Alhoewel iedereen accepteert dat er gebouwd gaat worden kwamen er wel twee wensen sterk naar voren; in de eerste plaats dat het gebied (gedeeltelijk) open en groen blijft zodat Udenhout niet wordt vastgebouwd aan Tilburg en in de tweede plaats duidelijkheid, met name voor de toekomst van de landbouw.

Contact met welzijnsorganisatie de Twern

De Twern is een welzijnsorganisatie in Tilburg Noord. Zij hebben veel contacten met bewonerscommissies en andere organisaties in Tilburg Noord. De mogelijkheden voor samenwerking zijn besproken. Dit heeft geleid tot aandacht in de wijkkrant Noord (voorpagina). Ook zijn er brieven verstuurd naar organisaties om mensen bekend te maken met de Duinboeren en de Duinboerendag in september. Het Overlegplatform Duinboeren wil zich ook presenteren bij een zogenaamde Noordborrel waar organisaties uit Tilburg Noord bij elkaar komen.

Bezoek aan de Floriade en het publieksdebat

Op uitnodiging van Alterra hebben de Duinboeren meegedaan aan een debat over de relatie tussen stad en landbouw op de Floriade. Naast de voorzitter die in het panel zat, is er ook een bus met circa 25 boeren en 25 'Vrienden van de Duinboeren' meegegaan naar de Floriade die tevens hebben deelgenomen aan het debat. De nadruk lag op de kloof tussen de stad en de landbouw en wat de landbouw kan doen om die kloof te dichten. Ook kwam aan de orde dat boeren die hun bedrijf openstellen risico lopen bij het uitbreken van dierziekten en mogelijk gekort worden. Dit uitstapje werd zeer gewaardeerd door de deelnemers en het gaf een goede gelegenheid om Duinboeren en hun "Vrienden" dichter bij elkaar te brengen.

Contact met de pers, media-aandacht

Mede dankzij het project Ruraal Debat hebben de Duinboeren veel aandacht gehad van de lokale media. Er kwamen stukken in het Brabants Dagblad en in de Wijkkrant van Tilburg Noord. Verder waren er de aankondigingen van de verschillende activiteiten in de huis-aan-huisbladen in het gebied en op de radio. In november 2002 verscheen er een stuk over het Ruraal Debat in het vakblad Landwerk.

5.6 Algemene observaties naar aanleiding van de evaluatie van activiteiten

Er is een brede doelgroep bereikt via een breed scala van activiteiten. Duizenden niet-boeren zijn op hele verschillende manieren betrokken bij activiteiten in het kader van het project Ruraal Debat. We kunnen de activiteiten opsplitsen in activiteiten die louter een eerste kennismaking als doel hadden, activiteiten die voornamelijk PR voor de Duinboeren opleverden en activiteiten die debat en wederzijds leren tot doel hadden, zoals zichtbaar gemaakt in onderstaande tabel. Deze scheiding is echter niet waterdicht en we kunnen wellicht beter spreken van een continuüm.

Kennismaking / PR	Uitwisseling met Marokkaans platform
	Contact met welzijnsorganisatie de Twern
	Contact met migrantenorganisaties
	Duinboerencontactdag (de aangename kant)
	Quiz
	Excursie tijdens Duinboerencontactdag
	Wandeling
	Debatten tijdens Duinboerencontactdag
	Inspringtheater tijdens Duinboerencontactdag
	Debat in Haaren
Wederzijds leren, meer onderling begrip	Bijeenkomst met "Vrienden"
	Debat over buitengebied Tilburg
	Fietstocht met Lokale Agenda Den Bosch, Vught en Haaren
Samenwerken	Samenwerking met Prisma, instelling voor gehandicapten in Biezenmortel

Via de media en via de activiteiten, gericht op het grote publiek, zoals de Duinboerencontact dag hebben vele (duizenden) burgers kennis genomen van het werk van de Duinboeren. Bij de activiteiten die meer het karakter hadden van discussie en debat, vaak in combinatie met een bedrijfsbezoek of excursie zijn uiteraard minder burgers actief betrokken. We hebben het dan over hooguit enkele honderden mensen. Deze activiteiten gaven wel meer gelegenheid tot wederzijds leren en tot meer onderling begrip bijvoorbeeld over de pogingen en knelpunten voor een meer duurzame landbouw en de wensen van burgers. Dit zijn overigens over het algemeen ook burgers die vaak al meer dan gemiddeld geïnteresseerd zijn in het buitengebied.

Het aantal 'Vrienden' is in dit jaar gestegen van 75 naar 100. Ook worden de 'Vrienden' nu meer betrokken bij een aantal activiteiten. Zo zullen zij bijvoorbeeld nu ook vaker aan het woord komen in de nieuwsbrief.

Wat betreft een meer structurele samenwerking met andere organisaties of groepen springt vooralsnog de samenwerking met Prisma het meest in het oog. Voor vele activiteiten vond er wel tijdelijke samenwerking plaats, bijvoorbeeld met een wandelvereniging in het geval van het uitzetten van de wandeling, met Lokale Agenda-afdelingen in het geval van de fietstocht en met FNV in het geval van het debat in Haaren. Dit heeft uiteraard wel een basis gelegd voor eventuele verdere toekomstige samenwerking.

De Duinboerenleden hebben te kennen gegeven dat zij geïnteresseerd zijn in educatieve activiteiten zoals excursies en bedrijfsbezoeken om burgers te laten zien hoe zij werken. Vanuit de burgers is er ook deze interesse. Daarnaast hebben burgers interesse in recreatieve activiteiten zoals wandelen en fietsen, behoud van natuur en landschap en in streekproducten. Veel burgers denken overigen ten onrechte dat Duinboeren biologisch produceren.

Moelijk om geïnteresseerden te mobiliseren

Over het algemeen waren de activiteiten succesvol in termen van opkomst en inbreng van burgers bij de verschillende bijeenkomsten. Toch hebben we (als projectgroep) vaak de gesprekken en debatten geëvalueerd als zijnde oppervlakkig of vrijblijvend; oppervlakkig omdat men veel onderwerpen slechts "raakte" maar niet diep op de zaken inging; vrijblijvend omdat men niet overging op actie of concrete voorstellen deed om zelf in actie te komen. Het was moeilijk om diepgaand te debatteren en vaak nog moeilijker om over te gaan op

beslissingen voor concrete actie of samenwerking tussen boeren en burgers. Vaak bleef het bij uitwisselen van informatie, het aan elkaar snuffelen. Soms was er simpelweg niet de gelegenheid om dieper op de zaken in te gaan bijvoorbeeld omdat er te weinig tijd was of omdat de groep of het aantal onderwerpen te groot was. Bijvoorbeeld tijdens het debat in Haaren kwamen meerdere onderwerpen aan bod waardoor op geen van alle goed werd doorgepraat. En soms was er ook de tendens om anderen (niet-aanwezigen) maar de "schuld" te geven. Bijvoorbeeld dat het grootwinkelbedrijf veel meer zou moeten doen om biologische producten te promoten. Ook kon het zo zijn dat de aanwezigen nog niet echt over een onderwerp hadden nagedacht zoals toen wij het idee van een landschapsfonds lanceerden in de bijeenkomst na de fietstocht. In deze bijeenkomst benadrukte een aantal burgers dat de Duinboeren toch vooral de pers moesten benaderen. Met andere woorden, burgers presenteerden PR en publiciteit als het belangrijkste middel en ze gingen niet in op wat zij als burgers zelf konden doen.

Deze vrijblijvendheid was overigens vaak wederzijds en we bespeurden een soort koud-watervrees niet alleen bij burgers maar ook bij boeren. Het is blijikbaar ook nog een kwestie van eerst aftasten, van elkaar leren kennen voordat men zich committeert aan een bepaalde samenwerking. Burgers kaatsen de bal terug en zeggen dat andere partijen meer moeten doen. In het geval van de promotie van biologische producten verwijzen zij naar de supermarkten, de overheid en de Duinboeren. Na de fietstocht zeiden de burgers dat de Duinboeren vooral door moesten gaan met het organiseren van excursies en het contact zoeken met de media. Ze gaven niet aan hoe zij eventueel zelf in actie zouden kunnen komen. Maar ook de boeren kunnen beducht zijn voor verdere samenwerking. Bijvoorbeeld na de discussie over een landschapsfonds zei een boerin bedenkelijk: *"ja maar als die burger gaat meebetalen willen ze natuurlijk ook meepraten"* en gaf er blijk van dat ze daar niet op zat te wachten.

Moelijk om 'nieuwe' stedelingen te interesseren

Het project heeft waarschijnlijk meer of ongeveer evenveel mensen uit de omliggende plattelandgemeentes (Haaren, Helvoirt, Drunen) bereikt dan uit de grotere steden (Tilburg, Den Bosch) zoals het doel van het project Ruraal Debat was (doel was om ons in deze fase met name op de stad Tilburg te richten). Zoals reeds vermeld waren het de al meer geïnteresseerde burgers die we hebben betrokken in de verschillende activiteiten, gericht op debat en discussie. Het bleek vaak moeilijk om nieuwe groepen stedelingen bij het project te betrekken. Meerdere malen kregen wij de indruk dat de gemiddelde stedeling niet zit te wachten op contacten met boeren of om mee te praten over de toekomst van het platteland. In die gevallen waarin wij het initiatief namen was de reactie soms afwijzend. In andere gevallen was de reactie in de trant van: "goh, wat interessant, een club boeren die ons belt of schrijft". Maar snel was ook volgende reactie: "wat moeten we hiermee"? Men zag vaak geen mogelijkheden tot samenwerking. Ook bleek vaak hoe weinig men bezig was of nadacht over de problematiek van de landbouw en hoe weinig men wist over de veranderingen op het platteland. Het was voor de stedeling wellicht ook vooral in die situaties moeilijk wanneer wij hen niet met een concreet plan of vraag benaderden. Wellicht was onze benadering te vaag omdat we allerlei mogelijkheden van samenwerking open wilden houden. In de gevallen van bijvoorbeeld een uitnodiging voor een fietstocht of wandeltocht was het uiteraard wél makkelijker om mensen te benaderen.

Het bleef moeilijk om te bepalen hoe we mensen uit de steden bij de verschillende activiteiten konden betrekken. We hebben bijvoorbeeld lang getwijfeld wat een goede benadering zou zijn om de zeer diverse groep van migranten te benaderen. Ook werd het duidelijk dat mensen uit de stad ook niet echt bezig zijn met het buitengebied. Voor het debat over de uitbreiding van Tilburg Noordoost gaf een bewonerscommissie uit Tilburg Noord aan dat het buitengebied geen prioriteit voor ze was en dat ze daarom niet zouden komen. Afgevaardigden van een andere bewonerscommissie kwamen wel opdagen. De punten die ze naar voren brachten tijdens het debat gingen echter over typisch stedelijke issues zoals de komst van een asielzoekerscentrum, verpaupering van oude wijken, verkeersstromen, etc.

Gevaar van een té positief imago

Naar aanleiding van de Duinboerencontactdag kregen we van een burger de volgende feedback:

"Ik vond het zondag een geslaagde dag: gezellig, mooi weer, leuke dingen om te zien etc. Ik vroeg me later alleen wel af of ik als stedeling nu een ander beeld heb gekregen van het platteland? Nee, eigenlijk niet. Ik kreeg een vrij traditioneel, romantisch beeld van de boerderij voorgeschoteld. Misschien was dat ook wel de bedoeling en terecht maar ik werd geloof ik niet echt uitgedaagd om mee te gaan denken met de boeren over de toekomst van het platteland. Ik werd eerder jaloers op hun gezellige, mooie frisse buitenleven. Hebben boeren een probleem tegenwoordig? Dat straalde er niet van af, vind ik."

De dag werd georganiseerd op een mooie dag onder de bomen op het erf van een biologisch bedrijf met winkel. We hebben inderdaad de mooie kant van het boerenbestaan laten zien, omdat de landbouw regelmatig negatief in het nieuws komt. Een groot deel van de Duinboeren heeft echter grote moeite om financieel rond te komen. Vaak zien burgers deze veel voorkomende harde economische realiteit niet en denken ze dat alle boeren rijk zijn vanwege de plek waar ze wonen. Naar aanleiding van dit commentaar besloten we om in het vervolg onder meer met gegevens over inkomens ook de minder positieve kant van het boer zijn, te laten zien.

5.7 Observaties met betrekking tot het proces en de organisatie

De projectgroep functioneerde efficiënt en zonder grote problemen. Het systeem van een voortschrijdend werkplan en verdeling van taken aan projectgroepsleden werkte goed. Vanwege het innovatieve karakter van het project en dus de open keuzes wat betreft thema's activiteiten en partners konden we niet van tevoren een blauwdruk van het project maken. Het voortschrijdende werkplan, waarin telkens nieuwe activiteiten konden worden toegevoegd en andere weer worden afgevoerd was daarom een goed instrument voor een flexibele planning.

Tijdens de vergaderingen van de projectgroep werden gedane activiteiten geëvalueerd en de volgende gepland. Dit gebeurde in een prettige samenwerking, waarin de leden elkaar goed aanvulden.

De activiteiten kwamen relatief laat op gang, met als gevolg een concentratie van activiteiten in de maanden september en oktober 2002. Ook de contacten met de stad Tilburg, de stad waarop we ons in eerste instantie zouden richten, kwamen relatief laat op gang. De eerste activiteiten trokken vooral niet-boeren, afkomstig van het platteland of mensen uit de kleinere gemeenten in het gebied. De projectgroep is laat begonnen met het leggen van meerdere verbanden in de stad Tilburg. Een reden die reeds hiervoor werd genoemd was dat we niet duidelijk wisten waar en hoe we moesten beginnen. Een andere reden was dat we voor wat betreft het contact met de stad Tilburg te veel op één paard hadden gewed: de activiteiten rond de uitbreidingsplannen van de gemeente Tilburg Noord-Oost. Deze activiteit werd getrokken door de medewerker van de BMF. Deze kreeg echter halverwege het project Ruraal Debat een andere baan terwijl hij nog weinig had gedaan wat betreft het leggen van contacten in Tilburg. Deze activiteit werd daardoor vertraagd.

6 THEORETISCHE REFLECTIES NAAR AANLEIDING VAN HET RURAAL DEBAT

Het onderzoeksdeel had als doelstelling om het project methodologisch en conceptueel te ondersteunen en lessen te trekken uit de opgedane ervaring. Het is benoemd als een actiebegeleidend onderzoek. Het is niet een studie geweest met vooraf geformuleerde theoretische kaders en onderzoeksvragen. Uiteraard is het gedachtegoed van de onderzoeker en van de leerstoelgroep waar de onderzoeker werkzaam is wel van grote invloed geweest op de keuze van gebruikte benadering en concepten. Hieronder worden enkele van deze concepten nader uitgewerkt en toegepast om zo de opgedane ervaring ook weer in een theoretisch kader te plaatsen en zo de theorie mede verder te ontwikkelen.

6.1 Stad-land; een nieuwe taal?

Hoe wordt er gedacht over de relatie stad/platteland en de relatie boer-burger? Is de manier waarop we daarover spreken en schrijven aan verandering onderhevig? Hierover hebben we in hoofdstuk 3 beschreven dat er in de laatste jaren veel aandacht is voor de stadland-relatie in beleid en in onderzoek. We zagen dat er sprake is van een verandering van een verkokerd denken naar een meer symbiotische relatie tussen stad en platteland. Kunnen we spreken van een omslag in denken over dit onderwerp?

Een omslag in denken kan soms vrij plotseling plaatsvinden (Ginneken 2001). Er zijn vergelijkbare omslagen die we de afgelopen 10 jaar hebben ervaren in Nederland; omslagen die slechts weinigen hadden kunnen voorspellen. De eerste is hoe we dachten en nu denken over de bescherming tegen het water. De trend van dijken ophogen is eeuwenoud; we moesten het water keren en afvoeren. Nu wordt water als leidend principe gebruikt in de ruimtelijke ordening en zijn de thema's water vasthouden en water de ruimte geven voordat we het afvoeren. De meeste actoren in de Nederlandse 'waterwereld' zijn het daar opvallend over eens. Een tweede ontwikkeling gaat over de relatie tussen boeren en milieubeweging. Deze zaten tien jaar geleden recht tegenover elkaar; het waren zo ongeveer elkaars ergste vijanden. Nu zitten zij vaak aan de zelfde kant van de tafel. De boer wordt in toenemende mate erkend als een belangrijke medenatuur- en landschapsbeheerder. Tijdens het debat in Haaren (zie hoofdstuk 5) waren de directeur van de Brabantse Milieu Federatie en de voorzitter van de ZLTO het roerend eens over de rol van boeren in natuurbeheer en beiden vonden de consument tegenover zich die maar niet duurzaam wil consumeren. Ook hier heeft zich een stille revolutie voltrokken, alhoewel men kan stellen dat deze revolutie niet noodzakelijk volledig is; zo zijn er nog voldoende spanningen tussen delen van de milieubeweging en bepaalde boeren.

Hoe zijn deze ontwikkelingen tot stand gekomen? Deze veranderingen hebben sterk discursieve elementen. Men gaat op een gegeven moment anders praten en schrijven over waterkering en over boeren. Soms is het terug te voeren op historische gebeurtenissen zoals in het geval van het water de extreem hoge waterstand in 1995 er één was. Toch vinden er belangrijke veranderingen plaats waardoor de taal en de betekenis daarvan verandert. Van Ginneken geeft diverse voorbeelden van hoe (nieuw) taalgebruik verschuivingen in trends en issues zichtbaar kunnen maken (Ginneken 2001). Het gaat dan om nieuwe woorden of om bestaande woorden die een nieuwe betekenis krijgen. Deze woorden geven een belangrijk signaal van maatschappelijke veranderingen. Een hele reeks nieuwe woorden met de voorvoegsels 'e-', 'digi-', 'net-', 'web-' hebben bijvoorbeeld de ontwikkelingen rondom het internet vergezeld.

In ons geval van de relatie tussen stad en platteland kan men ook spreken van nieuw taalgebruik die uitdrukking geeft aan een bepaalde omslag in denken. We kunnen dan denken aan het woord "uitloopgebied" (voor de stad) dat men steeds vaker lijkt tegen te komen in teksten over het platteland. Een paar andere mooie voorbeelden zijn: "multifunctioneel gebruik van de groene ruimte", "het wilde wonen of wonen in het groen", "landschappelijke inpassing" en "verruiming van de overloop".

6.2 Discours

In dit verband is het interessant om dieper te duiken in het begrip discours³. Het begrip benadrukt dat tekst en spraak geen neutrale media zijn; ze zijn onderdeel van sociale praktijk; ze doen meer dan het sec overbrengen van informatie. Discours kan bijvoorbeeld gebruikt worden om een oorlog te rechtvaardigen of om een projectvoorstel goedgekeurd te krijgen. Als we het over discours hebben, hebben we het dus over meer dan tekst of spraak; we hebben het ook over de betekenis die daaraan wordt gekoppeld. Discours is een systeem van representatie; "a group of statements which provide a language for talking about, a way of representing the knowledge about, a particular topic at a particular historical moment" (Hall 2001, 72). Discours bepaalt dan de manier waarop er over een onderwerp gesproken kan worden; het bepaalt wat denkbaar en wat zegbaar is omtrent een bepaald onderwerp in een bepaalde tijd. De Franse denker Foucault gebruikte het discoursconcept om onder meer naar fenomenen als gekte, de gevangenis en seksualiteit te kijken. Hij liet zien hoe er in opeenvolgende periodes heel verschillend werd gedacht, gepraat en geschreven over deze fenomenen. Dit heeft uiteraard gevolgen voor hoe men in een maatschappij omgaat met psychisch gestoorde, gevangenen en seksualiteit. Foucault was ook geïnteresseerd in de vraag hoe een bepaald discours overheersend werd; er wordt dus ook heel duidelijk een machtsvraag gesteld. Het is echter niet zo simpel dat het discours het handelen en praktijken van mensen eenzijdig bepaalt. Er is sprake van een wisselwerking. Zo komt het nieuwe discours rondom een meer symbiotische relatie tussen stad en land mede voort uit bestaande praktijken van verbrede landbouw en moderne architectuur die pleit voor het bouwen in het groen. Van de andere kant kan het nieuwe discours met zijn nieuwe woorden en vooral nieuwe betekenisgeving omslagen in de praktijk teweeg brengen. Het discours geeft uitdrukking aan veranderingen, en het brengt tegelijkertijd deze of vergelijkbare veranderingen teweeg. Men spreekt in dit verband ook wel over de dualiteit van discours en praktijk (Hilhorst 2000). Het nieuwe stadlanddiscours is dus een reflectie van én een aanjager van nieuwe verhoudingen tussen stad en platteland. Het betekent ook dat er beweging in zit en dit legitimeert weer op zijn beurt de aandacht die het momenteel krijgt.

6.3 Legitimatie van het nieuwe discours

Het is interessant om te weten hoe bepaalde discoursen en praktijken tot stand komen en hoe het ene discours dominantier wordt dan een ander. Wat zijn de meningen en betekenisgeving die hieraan ten grondslag liggen? Men moet met name de context goed bestuderen waarin het discours tot stand komt. De gebezigde taal past in een (in tijd en plaats gebonden) cultuur. Wat is (politiek) correct in een bepaalde groep in een bepaalde tijd? Wat kunnen we over discours zeggen in verband met de opgemerkte toegenomen belangstelling voor de relatie stadplatteland? Waar en hoe komt dit discours tot stand en hoe wordt het gelegitimeerd?

We kunnen de opkomst zien in verband met veranderingen in de landbouw. De Nederlandse landbouw is in de jaren zestig en zeventig zeer succesvol geweest om het land van voedsel te voorzien en een enorme export van landbouwproducten te genereren. De belangen van de overheid en die van de boeren liepen grotendeels parallel, dat wil zeggen, van de boeren die overbleven. Velen moesten namelijk stoppen. Hun land werd opgekocht door de grotere bedrijven. Schaalvergroting en intensivering waren het gevolg van het beleid. Vanaf de jaren tachtig veranderde het beleid van de Europese en nationale overheid. De eerste productiebeperkingen werden ingevoerd (melkquota) en er werden steeds meer restricties opgelegd ten behoeve van het milieu. In verband met de WTO-onderhandelingen en de op handen zijnde uitbreiding van de EU met Oost-Europese landen wordt er steeds meer druk opgevoerd om de EU-landbouwsubsidies af te bouwen. Dit zou betekenen dat Nederlandse boeren moeten concurreren op een vrijere wereldmarkt. Voor sommige sectoren zal dit geen probleem zijn, maar voor vele andere sectoren zal dit het einde betekenen vanwege de hoge kostprijzen. Deze hoge prijzen zetten de boeren onder druk om door te gaan met schaalvergroting en intensivering. Het is begrijpelijk dat agrariërs op zoek gaan naar nieuwe

³ Discours kan vrij breed worden opgevat. Andere auteurs gebruiken het begrip als zijnde inwisselbaar met begrippen als paradigma (Grillo, 1997), narrative (Fairhead and Leach 1997) en register of frame (Schön and Rein 1994).

wegen, naar nieuwe economische activiteiten. Daarnaast hebben boeren een probleem met hun imago. Voedselschandalen, dierziektes en milieuvervuiling zijn vaak op het conto van de boeren geschoven. Recentelijk zijn boeren dus ook in dit opzicht op zoek, in dit geval naar nieuwe manieren van communicatie om beter aan te kunnen sluiten bij de wensen van de samenleving. Wensen vanuit de samenleving richting de landbouw zijn:

- 1) de productie van goed en veilig voedsel,
- 2) de instandhouding van landschap en natuur,
- 3) het platteland toegankelijk maken voor recreatie, toerisme en zorg,
- 4) een schone productiewijze en
- 5) dierenwelzijn (van der Ploeg, van Cooten et al. 2002, 7).

Vanuit het ministerie van LNV is de laatste jaren veel aandacht uitgegaan naar natuur(ontwikkeling). Om daar geld voor vrij te maken zijn mede vanuit LNV plannen ontwikkeld om meer rode functies toe te laten in de groene ruimte. Ook het idee van de nieuwe landgoederen past in die gedachtegang. In de reconstructiegebieden kunnen veehouders een extra huis bouwen ter compensatie van het slopen van hun stal. LNV heeft dus niet langer het beleid van: NIET AANKOMEN (aan de groene ruimte). Dit past in het minder verkokerde denken en het afstand doen van de representatie van stad en platteland, van rood en groen als tegenpolen; een zekere verweving wordt toegestaan.

Het is opvallend dat het stad-plattelanddiscours voornamelijk gebezigd wordt in de groene hoek. Het zijn instellingen als de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO), het ministerie van LNV en delen van Wageningen UR die de stad-plattelandrelatie als thema hebben opgenomen. Maar ook vanuit Economische Zaken en vanuit Verkeer en Waterstaat worden er gaten geschoten in het discours van de scherpe scheidslijnen tussen rood en groen. Men vraagt zich steeds vaker hardop af waarom 60 tot 70 % van het land een agrarische bestemming moet houden. Ook is men vanuit het oogpunt van bereikbaarheid anders gaan denken over verkeersknooppunten en corridors versus de compactere stad zoals voorgesteld in de vijfde nota Ruimtelijke Ordening.

We kunnen hier wellicht spreken van een discoursalliantie (Hajer 2000). Discoursallianties zijn groepen mensen bijvoorbeeld bestaande uit ambtenaren, politici en belangengroepen in een bepaald beleidsveld. Deze mensen delen een gemeenschappelijke taal. In het geval van het stad-plattelanddiscours is dit waarschijnlijk slechts een gelegenheidscoalitie aangezien de verschillende actoren ook uiteenlopende belangen hebben. We kunnen deze groepen met hun belangen als volgt samenvatten:

- Boeren die op zoek zijn naar nieuwe economische dragers;
- Aanhangers van het concept "rood voor groen" om geld vrij te maken voor natuurontwikkeling;
- Projectontwikkelaars die woningen willen bouwen op aantrekkelijke locaties in het groen;
- Verkeer en Waterstaat; op zoek naar nieuwe knooppunten langs bestaande infrastructuur.

Concluderend kunnen we stellen dat het nieuwe discours van verwevenheid en een meer symbiotische relatie tussen stad en platteland vooralsnog in een beperkte groep gebezigd wordt. Het lijken vooral mensen die professioneel bezig zijn met het platteland die naar de stad (of naar "rode" functies) kijken en op zoek zijn naar nieuwe mogelijkheden voor dat platteland. Er zijn echter maar weinig actoren gevonden die typisch vanuit de stad op zoek zijn naar een andere relatie met het platteland.

6.4 Nieuwe relatie tussen stad en boeren; meerdere actoren en fundamenteel leren

Het Ruraal Debat staat niet op zichzelf, het is een middel en niet een doel. Het doel zijn nieuwe relaties tussen stad en platteland. Deze relaties moeten vervolgens leiden tot nieuwe vormen van produceren en consumeren van voedsel en tot nieuwe groene diensten. Het gaat over het herfundieren van relaties tussen boeren en mensen uit de stad. We kunnen dit soort veranderingen zien als een systeeminnovatie of als een transitie.

Systeeminnovaties betekent dat er fundamentele veranderingen optreden in een systeem en dat er meerdere actoren bij een dergelijke verandering zijn betrokken. Het gaat er dus niet zozeer om iets beter of meer te doen, het gaat erom om het heel anders te doen. Het eerdere voorbeeld over hoe we vandaag de dag anders omgaan met waterbeheer in Nederland kan worden beschouwd als een systeeminnovatie. Niet langer de dijken verhogen, soms zelfs dijken afbreken. Dit soort innovatie behelst zogenaamd dubbelslagleren of "double loop learning" (Argyris and Schön 1974). Men verandert de grondslagen, uitgangspunten en of doelen waarop de praktijk is gebaseerd. Hiervoor is een proces van fundamenteel leren noodzakelijk. In het geval van landbouwontwikkeling in Nederland gaat het dus bijvoorbeeld niet zozeer meer om innovaties die de productie op een boerenbedrijf verder verhogen maar gaat het om innovaties die het inkomen van de boeren op een andere manier kunnen garanderen bijvoorbeeld door middel van het ontwikkelen van hele nieuwe functies op de bedrijven. Dit betekent ook dat het bedrijf te maken krijgt met onder meer nieuwe netwerken van leveranciers en nieuwe klanten. Deze twee centrale elementen van systeeminnovatie, de betrokkenheid van meerdere actoren en het proces van substantieel leren, worden hieronder verder uitgewerkt.

6.5 Meerdere actoren betekent meerdere belangen

Het feit dat er meerdere actoren in het spel zijn maakt het uiteraard niet eenvoudiger. Men kan stellen dat boeren in de afgelopen decennia met steeds minder actoren te doen hadden vanwege een toenemende specialisatie en omdat zij een relatief steeds kleiner deel uitmaakten van de productiekolom. Nu het platteland niet langer het domein is van boeren die voedsel produceren maar tot een "multifunctionele groene ruimte" is bestempeld, hebben we uiteraard ook te maken met veel meer verschillende actoren in die groene ruimte. Deze hebben ook zeer waarschijnlijk verschillende belangen.

Verskillende belangen worden vaak niet voldoende erkend tijdens het plannen van interventies. Deze verschillen komen dan vaak pas naar boven als de uitvoering begint. Een goede actoranalyse vooraf kan daarom zeer waardevol zijn. Het project Ruraal Debat kan dienen als een goed voorbeeld van een project waarin men verschillende actoren kan onderscheiden met diverse doelen:

- ?? De financiers willen onder meer innovatie stimuleren en dus graag aanhaken bij zoiets nieuws als stad-landdialoog; andere financiers kunnen geïnteresseerd zijn in het bevorderen van duurzame landbouwontwikkeling;
- ?? De medewerkers van het Overlegplatform Duinboeren zijn over het algemeen geïnteresseerd in duurzame ontwikkeling en zien verbreding (nieuwe economische activiteiten) en omschakeling naar meer duurzame productie als belangrijke stappen daarin;
- ?? De Duinboeren zelf, de leden van het platform zijn te verdelen in verschillende groepen:
 - o Leden die al verbreden of daarvoor openstaan: hebben een belang bij contact met de stad omdat daar hun klandizie zit en willen dus graag meedoen met het Ruraal Debat en zijn op zoek naar nieuwe mogelijke activiteiten;
 - o Een ander deel van de leden wil vooral imagoverbetering voor de boeren;
 - o Weer andere leden voelen niet veel voor het Ruraal Debat of vinden het niet relevant (zie onderzoek draagvlak in bijlage 3);
- ?? De onderzoekers zijn geïnteresseerd in de methodologie en theorieontwikkeling wat betreft de interactieve methoden met name voor het betrekken van stedelingen in plattelandsvernieuwing;
- ?? De burgers, voor zover het mogelijk is deze diverse grote groep over één kam te scheren: onze aanname is in deze dat zij gezond voedsel en een aantrekkelijk landschap willen.

6.6 Framen; het opnieuw inkaderen van de doelen

In het geval dat samenwerking gewenst is terwijl de verschillende actoren verschillende doelen hebben kan het noodzakelijk zijn om deze opnieuw in te kaderen in een hoger doel waar alle actoren zich in kunnen vinden. Voorbeelden van een dergelijke doelstelling zijn "kwaliteit van het landschap", "leefbaarheid van het platteland" of "duurzame ontwikkeling". Dit zijn doelen

die zo zijn geformuleerd dat bijna niemand tegen kan zijn maar die ook op vele manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Door de doelstellingen op een hoger (abstractie)niveau te formuleren zorg je er in feite voor dat een ieder het op zijn of haar manier kan interpreteren, en dus dat iedereen het er (op zijn of haar manier) mee eens kan zijn. En dit is direct de andere kant van de zaak; doelstellingen als “kwaliteit van het landschap” of “leefbaarheid van het platteland” zijn daardoor zeer vaag. Iets dat door een boer als een kwaliteit wordt aangemerkt kan voor de stedeling een gruwel zijn en vice versa. Ook “duurzame ontwikkeling” is een populaire doelstelling die echter heel weinig zegt. Toch kan dit vaag houden wél heel functioneel zijn om in een bepaalde fase van een project meerdere actoren om de tafel te krijgen en om ze rond de tafel te houden (Pijnenburg in voorbereiding). Als deze doelstellingen concreet gemaakt moeten worden zal men toch tegen bepaalde tegenstellingen en conflicten aanlopen. Dan kunnen leerprocessen op gang komen en kan er onderhandeld worden om óf compromissen te sluiten óf om te komen tot zogenaamde package-deals. Package-deals zijn overeenkomsten waarbij iedere partij meer voor- dan nadelen heeft.

6.7 Enkel- en Dubbelslagleren

Leren is het verbinden van nieuwe informatie met de eigen bestaande kennis, ervaring, normen en waarden. Leren wordt vaak voorgesteld als een cyclus waarin observatie en reflectie daarover worden afgewisseld. Argyris en Schön hebben een onderscheid gemaakt in single-loop en double-loop learning, vrij vertaald in het enkelslag- en het dubbelslagleren. In het enkelslagleren kunnen we ons gedrag aanpassen naar aanleiding van de terugkoppeling en reacties die we ontvangen naar aanleiding van wat we doen. In dit geval veranderen onze onderliggende waarden, doelen, geloven en gevoelens niet. In het geval van dubbelslagleren veranderen deze wel. We vragen ons dan af, “waarom heb ik het eigenlijk altijd op deze manier gedaan?”, en “moet ik dit wel op deze manier doen”? We stellen bepaalde normen, waarden en doelen die ten grondslag liggen aan ons gedrag ter discussie. Dit is dus een leerproces dat veel dieper gaat, en dat we fundamenteel leren kunnen noemen.

Dubbelslagleren wordt gezien als een hele effectieve manier om geïnformeerde beslissingen te maken over de manier waarop we handelen. Dit soort denken is echter vaak veel moeilijker voor mensen omdat we juist de dingen waar we in ons handelen veel houvast aan hebben (normen, principes, geloven, doelen) op losse schroeven zetten. Het geeft onzekerheid (Aarts en van Woerkum 2002).

Dit werd onder meer duidelijk in het debat over alternatieven voor de stadsuitbreiding van Tilburg Noordoost. De deelnemers hadden moeite om bestaande patronen te doorbreken door bijvoorbeeld na te denken over alternatieve stadsranden en mogelijkheden van landbouw in de nabijheid van woningbouw. Men bleef uitgaan van het standaardpatroon van de stad die het land van de boeren opkoopt en er een standaardnieuwbouwwijk van maakt. Het was voor sommigen moeilijk om af te wijken van bestaande tekeningen en kaartjes terwijl er nog voldoende mogelijkheden zijn voor alternatieve plannen.

Mocht de transitie plaatsvinden van het platteland als het exclusieve domein van boeren ten behoeve van voedselproductie naar een multifunctionele groene ruimte dan zal er zowel bij boeren als bij burgers een dergelijk proces van dubbelslagleren noodzakelijk zijn.

6.8 De motivatie tot leren, is er een behoefte?

Leeuwis wijst erop dat leren energie en tijd kost en dat mensen dus terdege gemotiveerd moeten zijn om te leren. Hij heeft daartoe een lijst met factoren opgesteld die de motivatie tot leren kunnen beïnvloeden (Leeuwis en v.d. Ban in voorbereiding, 401403):

- ?? Probleemperceptie; hoe belangrijk is het probleem dat men op wil lossen;
- ?? Directe betrokkenheid bij een probleem; wordt men persoonlijk geraakt?;
- ?? Urgentie van het probleem;
- ?? Perceptie over de eigen capaciteit en de moeite die het zal kosten om het probleem op te lossen;
- ?? De complexiteit van een probleem en dus de overzichtelijkheid om (stapsgewijs) aan de oplossing ervan te werken;
- ?? Het vertrouwen in anderen die men nodig denkt te hebben om het probleem op te lossen;

- ?? Overeenstemming onder de verschillende belanghebbenden over de aard en het belang van het probleem;
- ?? Risico; durft men de nek uit te steken om alternatieve standpunten in te nemen?
- ?? Sociale ruimte; staat de sociale omgeving open of worden nieuwe ideeën afgestraft?
- ?? Een veilige experimenteerterruimte en middelen;
- ?? Stress en trauma.

Een aantal van deze punten is uiteraard nauw aan elkaar gerelateerd. De meeste punten in dit lijstje gaan ervan uit dat er een probleem gepercipieerd is. Met andere woorden, er moet sprake zijn van een verschil in de aspiraties van mensen en hun perceptie van de werkelijkheid. Soms is het echter vaak de vraag of er wel duidelijk een probleem is gearticuleerd. In ons geval is het de vraag in hoeverre de relatie tussen stad en platteland of die tussen boer en burger als een problematische wordt ervaren. Of in hoeverre de verkoking tussen stad en platteland als een probleem wordt gezien. En door wie? In feite wordt het hernieuwde contact met de stad als een oplossing gezien van andere problemen. Zo kunnen de afzet van streekproducten of een landschapsfonds met participatie van stedelingen oplossingen zijn voor dalende boereninkomens en oplopende grondprijzen. Dit kan mede verklaren waarom het nieuwe discours van de noodzaak voor nieuwe stadlandrelaties voornamelijk vanuit de groene hoek wordt gevoerd.

Ook in gevallen waarin een probleem niet als zodanig wordt gevoeld of onderkend wil het nog niet zeggen dat er geen probleem is. Vaak zijn behoeften niet duidelijk gearticuleerd. Heymann heeft een methodiek ontwikkeld op basis van een zeer open dialoog om dergelijke behoeften beter in kaart te brengen (Heymann 1999). In ons geval is de behoefte van de stadsmens aan rust, ruimte en groen in grote mate een veronderstelde behoefte. We weten eigenlijk niet goed in hoeverre deze behoefte ook wordt gevoeld. Zelfs deze vraag is in zekere mate aanbodgericht (groen en ruimte in het platteland). Zeker voor wat betreft het betrekken van nieuwe groepen in de stad in de zoektocht van plattelandontwikkeling zou men, indien men de middelen heeft, een dergelijke open methode kunnen toepassen om nieuwe behoeften vanuit te stad op te sporen.

We streven echter niet alleen naar een leerproces onder burgers. In veel gevallen is er net zo goed een leerproces onder boeren nodig om een bepaalde omslag in denken te bewerkstelligen. Het probleem is echter vaak veel duidelijker en veel nijpender voor boeren; dalende inkomsten en weinig perspectief voor de manier van boeren zoals men vaak was gewend. Vanuit deze optiek kan men ervan uitgaan dat boeren wel meer genegen zijn om over oplossingen voor plattelandsvernieuwing na te denken en dus meer open te staan om te leren.

6.9 Ruraal Debat als multi-actor interactieve benadering

Bij veranderingsprocessen waar vele verschillende actoren bij betrokken (moeten) zijn, worden vaak interactieve en participatieve procesmethodologie voorgesteld. Ook in plattelandontwikkeling in Nederland wordt steeds vaker een beroep gedaan op dergelijke benaderingen. De rechtvaardiging voor het kiezen van een interactieve vorm voor het maken van beleid en plannen is dat men tot betere plannen zou komen. De veronderstellingen daarbij zijn dat door de betrokkenheid van de belanghebbenden: 1) men beter gebruik kan maken van hun inzichten, 2) de verschillende actoren zo van elkaar kunnen leren, 3) en dat de plannen zo een groter draagvlak zullen hebben.

Met het Ruraal Debat willen de Duinboeren ook een proces van interactieve communicatie opzetten. Het gaat om méér dan alleen het louter oppoetsen van het imago van de boeren waarvoor een meer instrumentele manier van communicatie afdoende zou zijn. In het licht van de nieuwe functies van het platteland en de zoektocht naar nieuwe economische dragers voor het platteland willen de Duinboeren beter luisteren naar vragen die in de samenleving leven. De bedoeling is om een wederzijds leerproces te starten en eventueel tot samenwerking tussen boeren en stedelingen te komen. Een interactief proces is hiervoor een meer geschikte werkwijze.

Recentelijk is er echter ook steeds meer kritiek op interactieve en participatieve benaderingen te horen en te lezen (Brown 1997; Cornwall 2000; Leeuwis 2000; Mohan en Stokke 2000; Cooke en Kothari 2001; Edmunds en Wollenberg 2001; Aarts en Van Woerkum 2002; Kapoor 2002; Pijnenburg in voorbereiding). Er is opgemerkt dat interactieve

benaderingen te vaak als een panacee worden gepresenteerd; iets dat bijna overal goed voor is. Ze zijn erg in de mode en daardoor wordt er vaak niet eens meer kritisch over nagedacht waarom men iets op een interactieve manier wil doen en hoe men dit dan het beste kan doen. Men kan ook zeggen dat het etiket interactief vaak wordt misbruikt bijvoorbeeld in gevallen waar een inspraakronde louter wordt gezien als een legitimatie van reeds bestaande plannen in plaats van iets daadwerkelijk te doen met de resultaten.

Het schijnbaar onproblematische karakter van participatieve of interactieve benaderingen wordt vaak in stand gehouden door een vaag taalgebruik. Doelen worden op een zodanig hoog abstractieniveau gebracht dat deze door alle verschillende actoren onderschreven kunnen worden. Zoals we al eerder noemden komen we dan bij zeer vage doelen zoals "kwaliteit van het landschap" en "duurzame ontwikkeling". We hebben ook al eerder gezien dat dergelijke vage doelen in een bepaalde fase ook heel functioneel kunnen zijn om verschillende belanghebbenden te laten samenwerken. Van de andere kant is het gevaar dat er te snel wordt verondersteld dat alle actoren dezelfde belangen nastreven. Ook wordt verondersteld dat alle actoren wel in staat zullen zijn om hun zegje te doen om hun belangen te verdedigen, terwijl dit lang niet altijd het geval is. Er wordt vaak te weinig rekening gehouden met machtsrelaties tussen de verschillende actoren. Daarom worden deze benaderingen ook wel als naïef of a-politiek omschreven.

Recentelijk is er echter ook juist meer aandacht voor erkenning de verschillen en conflicten. Conflicten kunnen juist heel constructief zijn (Dongen, Laat et al. 1996; Pearce Littlejohn 1997; Aarts van Woerkum 2002). In dat licht heeft men veel aan theorie van onderhandelen. Ook kan het heel nuttig zijn om in plaats van altijd te streven naar consensus, juist te werken op basis van de belangen en zich vandaar te richten op strategische allianties tussen (een deel van de) actoren.

6.10 Wederzijdse afhankelijkheid en vertrouwen

Belangrijke voorwaarden voor een succesvol verloop van interactieve benaderingen die onder meer gebaseerd zijn op theorie over onderhandelen zijn onder meer gevoelde wederzijdse afhankelijkheid en vertrouwen. De verschillende partijen moeten naast hun verschillende belangen ook duidelijk gemeenschappelijke belangen hebben. Ze moeten ook beseffen dat zij de andere partijen ook nodig zullen hebben in het bereiken van hun (gemeenschappelijke) doelen. Voordat men overgaat tot actie moet men de andere partij vertrouwen om mee te werken. Daarom is vertrouwen ook een sleutelbegrip in interactieve processen (Vermunt, Aarts et al. in voorbereiding). Een ander daarmee verbonden begrip is onzekerheid. Weinig vertrouwen betekent meer onzekerheid. In een situatie die onzeker is omdat de context snel kan veranderen, is het ook moeilijker om vertrouwen op de bouwen tussen verschillende partijen.

Voor wat betreft het Ruraal Debat is het de vraag of we kunnen spreken van wederzijds gevoelde afhankelijkheid tussen boeren en stedelingen. Een groot deel van de boeren zou het liefst op de oude voet door willen gaan met gangbare landbouw en daar hebben ze geen direct contact met de stedelingen voor nodig. Een ander deel van de boeren ziet echter dat de gangbare landbouw met de bijbehorende processen van schaalvergroting een doodlopende weg is en willen zoeken naar alternatieven en willen daartoe luisteren naar de wensen vanuit de samenleving. Een deel van deze boeren voelt zich daardoor wel degelijk afhankelijk van burgers voor het bereiken van hun doelen. Het is zeer de vraag of stedelingen zich afhankelijk voelen van boeren. Het vaak veronderstelde belang van de stedeling zoals dat in het nieuwe stadplattelanddiscours wordt gebezigd is dat de stedeling behoefte zou hebben aan rust, ruimte en groen. In de eerste plaats is dit een verondersteld belang. Als men de patronen van recreatie bekijkt binnen Nederland, blijkt dat het recreëren in het groen zowel in tijd als in plaats zeer geconcentreerd is. Er zijn maar weinig mensen die echt de rustige plekken opzoeken. Daarbij komt dat men vooral recreëert in parken en natuurgebieden die niet onder beheer van boeren staan. Dus wat betreft recreatie zal de stedeling zich eerder afhankelijk voelen van Natuurmonumenten, provinciale landschappen en WW's en horecagelegenheden dan van boeren. Wat betreft het in stand houden van het (open) agrarische cultuurlandschap en agrarische natuur zijn maar weinig stedelingen zich bewust van de belangrijke rol die boeren daarin spelen.

Wat betreft vertrouwen tussen boeren en burgers is er nog veel op te bouwen. Vanwege de grote afstand tussen producent en consument is voedsel en daarmee de boer steeds anoniemer geworden. Vanwege het mestoverschot werden boeren nog niet zo lang geleden als grote milieuvervuilers bestempeld. Vertrouwen komt te voet en gaat te paard. Vertrouwen opbouwen gaat stap voor stap en begint met kennismaken en met het van elkaar leren. De boeren moeten inzien dat het noodzakelijk is om in te spelen op de wensen vanuit de samenleving. Burgers moeten inzien dat ook zij een rol kunnen spelen in het vormgeven van een duurzame toekomst van het platteland.

Onbekend maakt onbemind. Een eerste belangrijke stap in vertrouwen is kennismaking. Ontmoetingen tussen mensen is daarbij vaak cruciaal. De benadering van 'verrassende ontmoetingen' van het Ruraal Debat was daarbij zeer functioneel en heeft de basis gelegd voor toekomstige interactie en samenwerking.

7 CONCLUSIES EN LESSEN UIT EEN JAAR RURAAL DEBAT

7.1 Het verkokerde stad-landdenken en de opkomst van een nieuw discours

In vele opzichten zijn stad en platteland gescheiden werelden. Veel mensen en organisaties zijn óf met het ene óf met het andere bezig. Ook de steeds langer wordende voedselketen heeft producent en consument van elkaar vervreemd. Dit wordt door heel veel mensen normaal en juist bevonden. Deze mensen zouden pleiten voor een duidelijke scheiding van rood (de stad) en groen (het platteland). We kunnen dit zien als het discours van de verkokering of van stad en land als gescheiden werelden.

Er is echter ontegenzeggelijk een alternatief discours in opkomst dat juist de nadruk wil leggen op de symbiose en de noodzaak voor een betere relatie en nieuwe verbindingen tussen stad en platteland. Dit discours wordt vooral gebezigd in de groene hoek. Vanuit de landbouw staat hierin de plattelandsontwikkeling via verbreding of verdieping van agrarische bedrijven centraal. Men is op zoek naar alternatieven voor landbouwontwikkeling. Vanuit de natuurlobby staan constructies als 'rood voor groen' centraal (rode functies toestaan in het buitengebied ten behoeve van de aanleg van meer natuur). Maar ook vanuit andere hoeken komen er steeds meer claims op de groene ruimte en dus vraag naar andere vormen van ruimtelijke ordening⁴.

Dit nieuwe discours legitimeert de aandacht voor de relatie tussen stad en platteland alhoewel het niet leidt tot enige sturing of maakbaarheid van deze relatie in een bepaalde richting. Van de ene kant geeft deze verschuiving in discours de ruimte en mogelijkheid om nu aan deze relatie te werken en van de andere kant brengt het ook een zekere onzekerheid in een project als het ruraal debat.

7.2 Kenniskloof tussen boeren en stedelingen

In onze pogingen om (nieuwe) actoren uit de stad te betrekken in gesprekken over landbouw en het buitengebied viel het op hoe weinig niet-boeren over de materie weten. Van de andere kant zijn boeren vaak verbaasd dat de burger zo weinig weet over de landbouw of over het feit dat kinderen van 10 jaar oud nog nooit een levend varken hebben gezien. Er is sprake van een brede kenniskloof tussen boeren en burgers.

Boeren maken zich zorgen over hun eigen toekomst als boer en over de toekomst van het platteland. Doorgaan in de tredmolen van schaalvergroting om de gangbare landbouw rendabel te houden is bijna onmogelijk in het gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen. Boeren zoeken naar oplossingen voor deze problemen. De meeste burgers zien niet in welke consequenties deze problemen hebben voor de toekomst van het platteland. Het is voor burgers moeilijk voorstelbaar hoe het platteland eruit zou zien zonder boeren.

7.3 Weinig betrokkenheid van de stedeling

De mensen die naar bepaalde activiteiten van de Duinboeren toekomen zijn meestal de mensen die al een bepaalde interesse hebben in het platteland of de landbouw. Maar in de gevallen dat wij vanuit de Duinboeren contact zochten met nieuwe actoren in de stad waren de mensen over het algemeen zeer verrast. De eerste reactie was vaak of afhoudend óf vol interesse. Maar ook degenen met interesse konden zich maar moeilijk voorstellen wat of hoe zij konden bijdragen aan de doelen van het Ruraal Debat. Ze vonden het dan wel leuk maar bleven het vaag vinden.

Het Ruraal Debat was in die zin aanbodgestuurd: "wij boeren willen wel wat met jullie in de stad maar we weten eigenlijk niet goed wat jullie stedelingen willen". Maar die stedeling heeft in veel gevallen nog niet echt nagedacht wat hij of zij wil en kan met het buitengebied. Met andere woorden de vraag vanuit de stad is niet duidelijk gearticuleerd. In het nieuwe stadland-discours gaat men ervan uit dat de stedeling de behoefte heeft aan rust, ruimte en groen. Het is echter de vraag in hoeverre deze behoefte leeft en zo ja, in hoeverre men deze behoefte gaat bevredigen door een beroep te doen op boeren. Een volgende vraag is in hoeverre burgers de boeren voor de geleverde diensten zouden willen betalen. Men heeft bijvoorbeeld

⁴ Voorbeelden zijn architecten die pleiten voor huizenbouw in het groen, 'het wilde wonen', Verkeer en Waterstaat die denkt over alternatieve ruimtelijke ordening om de mobiliteit in goede banen te leiden.

nog nooit hoeven te betalen om door een mooi landschap te fietsen. Ook is het zo dat veel stedelingen niet voldoende de rol van boeren, anders dan als producent van voedsel, erkennen. Het ontbreekt vooral bij vele stedelingen aan een gevoelde wederzijdse afhankelijkheid.

Samenvattend kunnen we stellen dat het Overlegplatform wil luisteren naar de samenleving maar die samenleving heeft niet zo veel aan die boer te vertellen. De behoefte aan groen, rust, ruimte en gezond voedsel is wellicht in een grote mate een veronderstelde behoefte. Voor zover deze behoeften wel door stedelingen zijn gearticuleerd voelen zijn nog maar heel weinig wederzijdse afhankelijkheid ten opzichte van de boeren om deze doelen te bereiken. Dit kan verklaren waarom de gemiddelde stedeling niet zit te wachten op een dialoog over zijn of haar rol in de toekomst van het platteland. Zij voelen zich niet aangesproken en vaak ook niet verantwoordelijk om mee te praten over de groene ruimte.

Het begrip wederzijdse afhankelijkheid kan ons wellicht helpen om de doelgroepen in de stad beter te segmenteren. We zouden dan groepen kunnen onderscheiden 1) waarbij er geen afhankelijkheid van de boeren is voor het vervullen van hun behoeftes, 2) groepen die wel afhankelijk zijn voor de vervulling van bepaalde behoeftes maar die het niet als zodanig ervaren en 3) groepen die afhankelijk zijn en dat ook zo voelen. Men kan ook zeggen dat de eerste twee groepen de waarde van de landbouw en de rol van boeren in het landschap niet echt beseffen, terwijl de derde groep dat wel doet. Wat betreft de eerste groep zou men toch kunnen proberen om deze mensen via een open dialoog te benaderen om te kijken of er behoeftes gearticuleerd kunnen worden (Heymann 1999) waar boeren eventueel op zouden kunnen inspelen. Wat betreft de tweede groep is het een kwestie van het bewust worden van de wederzijdse afhankelijkheid. Dit kan door goed gerichte PR. Wat betreft de derde groep, de mensen die wel een zekere afhankelijkheid voelen, kunnen veel sneller en makkelijker gemobiliseerd worden. Deze mensen moet men een handelingsperspectief bieden door hen uit te nodigen actief bij te dragen.

7.4 Wie waarbij te betrekken?

Het is voor een organisatie als het Overlegplatform Duinboeren van belang om een goede balans te vinden tussen de interne communicatie (met de leden, de achterban) en de externe communicatie (met de dorpingen en stedelingen in en rondom het gebied). Terwijl het bestuur achter het project stond en het goed steunde werd het duidelijk dat een groot deel van de eigen leden vragen stelde bij het nut van een dergelijk communicatieproject als het Ruraal Debat (zie verslag van onderzoek naar het draagvlak van het project onder de leden in bijlage 3). Voor zover ze het nuttig vonden wilden de boeren met name activiteiten zoals excursies met als doel het opkrikken van het imago en het uitleggen aan burgers hoe boeren werken.

Het is ook van belang om aan te geven dat verschillende groepen Duinboeren er anders over denken. De Duinboeren die zich reeds met verbreding bezighouden staan meer open voor een project als het Ruraal Debat en zijn wellicht meer geneigd om ook te luisteren naar de wensen vanuit de stad. Voor vele andere boeren is zoiets als een dialoog met stedelingen te ver van hun bed. Dit kan een kloof veroorzaken tussen twee groepen leden. Dit betekent dat men met dit soort innovatieve activiteiten (communicatie met stedelingen) een balans moet zoeken tussen het vooruitlopen met dit soort ideeën en anderzijds aansluiten bij de meer directe en concrete wensen van leden. Men zal moeten blijven werken om de achterban mee te krijgen. Dit kan men onder meer doen door de leden te blijven informeren over de activiteiten en vorderingen in het project. Van de andere kant moet men ook niet té bevreesd zijn om voor het peloton uit te lopen. Innovatie moet vaak komen van de pioniers die vaak ook heel wat weerstand moeten doorbreken.

Wat betreft de communicatie met de burgers en dus het wezen van het Ruraal Debat, was het vanaf het begin van het project een lastige vraag om te bepalen welke mensen we voor welke activiteit konden uitnodigen. We wilden niet alleen met bestuurders en vertegenwoordigers van allerlei organisaties om tafel zitten maar ook de "gewone man of vrouw in de straat". Maar hoe vind je "de stedeling" of "de burger"? Wie van de 450.000 mensen te benaderen en vooral hoe

te mobiliseren? Dit was mede een reden dat het actief benaderen van de stedeling traag op gang kwam. We hebben uiteindelijk via publieksmanifestaties en evenementen veel mensen bereikt. Voor de publiciteit hebben we de lokale media (radio en kranten) ingeschakeld. Deze activiteiten waren gericht op een kennismaking en algemene PR voor de Duinboeren. En ten slotte hebben we zelf heel gericht een aantal organisaties in de stad direct benaderd.

7.5 Vrijblijvendheid en onzekerheid

Tijdens de gesprekken tussen boeren en burgers observeerden we vaak een zekere schroom of vrijblijvendheid, het bleek vooralsnog moeilijk voor mensen om zich te committeren. Deze vrijblijvendheid heeft deels te maken met onzekerheid en met een gebrek aan kennis. Dit geldt voor zowel boeren als burgers. De toekomst is voor veel boeren onzeker. Het is niet duidelijk welke kant het op gaat met de landbouw in het gebied. Sommige boeren zouden bijvoorbeeld wel willen overschakelen naar biologisch boeren maar dat is soms moeilijk en ook is het onduidelijk of de markt voor biologisch zich voldoende ontwikkelt. Ook verbreding of streekproducten vormen een optie maar ook hier is de markt beperkt. Het betekenen systeeminnovaties die een hele andere manier van werken vereisen, vaak met mensen die men nog niet kent. Ook lopen boeren regelmatig aan tegen wettelijke beperkingen, bijvoorbeeld als ze hun bedrijf meer willen openstellen of als ze consumpties willen verkopen.

Ook burgers houden de boot af. Zij geven bijvoorbeeld aan dat de Duinboeren vooral actief moeten blijven met PR en het organiseren van wandelingen en open dagen. Maar zij committeren zich niet snel om zelf actief te worden. Wederom wordt waarschijnlijk ook niet het directe belang voor henzelf daarbij onderkend. Bijvoorbeeld het voorstel voor het oprichten van een landschapsfonds werd niet gretig opgepakt. Het is wellicht ook nog een té nieuw concept voor velen. Ook boeren lieten hun reserves zien over het oprichten van een landschapsfonds. Medefinanciering door burgers betekent dat burgers ook mee willen praten en dus wellicht het opgeven van een stuk autonomie door de boeren.

Van de andere kant kunnen we ook niet verwachten dat een eerste en vaak een incidentele ontmoeting een wederzijds commitment creëert en een basis kan bieden voor actie en samenwerking. Het is een kwestie van lange adem en een stap-voor-stap-proces. Voor samenwerking is vertrouwen en overeenstemming tussen verschillende partijen nodig. Dit kan worden opgebouwd door mensen die elkaar niet kennen direct met elkaar in contact te brengen, liefst via face-to-face-ontmoetingen. Men kan een veilige experimenteerterruimte creëren door expliciet te zijn over het experimentele karakter van het project en door open te staan voor verschillende ideeën, door redundantie te creëren, vele dingen uit te proberen en middelen daarvoor beschikbaar te stellen.

7.6 Zoeken naar gemeenschappelijkheid?

Om meerdere actoren, die zeer waarschijnlijk ook verschillende belangen hebben, om de tafel te krijgen en te houden is het nodig om het gemeenschappelijke belang te formuleren. In dit geval is dat de toekomst van een leefbaar, duurzaam, aantrekkelijk en toegankelijk platteland. Het kan nodig zijn om dit enigszins vaag te houden om de verschillende partijen bij elkaar te houden. Dit "framen" kan kunstmatig en cosmetisch lijken maar het kan heel functioneel zijn in bepaalde fasen.

Echter bij de uitwerking loopt men aan tegen de (vaak tegengestelde) belangen van verschillende groepen. Verschillen van mening en conflicten kunnen echter waardevolle leermomenten opleveren en mogelijkheden van zogenaamde package-deals. Het is dus wederom goed dat in andere fasen niet alles hoeft in dienst staat van overeenkomst en gezamenlijke doelen. Als we maar wél samen om die tafel blijven zitten en met elkaar verder willen. Het kan juist zeer productief zijn om verschillen toe te laten en te koesteren (Aarts van Woerkum 2002). Er kunnen strategische allianties gemaakt worden waar zowel stedeling als boer baat bij hebben zonder dat zij noodzakelijkerwijs dezelfde belangen hebben. Het is zelfs goed om uit te gaan van de belangen van de verschillende actoren. Deze zullen soms meer expliciet gemaakt moeten worden, juist om verder te komen in de samenwerking of om van elkaar te leren. Zo kan men samen invulling geven aan de vage begrippen "duurzaam" en "leefbaar" en "kwaliteit".

7.7 Zoeken naar een methode

We hebben hierboven gelezen dat het opzetten van samenwerking tussen boeren en stedelingen een proces van lange adem is. Het Ruraal Debat heeft daar de eerste stappen in gezet voor de Duinboeren. *Wat zijn de methodologische lessen die we kunnen trekken?*

Ondanks de roep om dialoog en nieuwe stadland-relaties zijn er nog maar weinig voorbeelden van concrete acties. Er zijn zeker tendensen waar te nemen zoals bijvoorbeeld van landbouw-bedrijven die een streekwinkel of een minicamping openen. Ook zijn er tal van PR-initiatieven zoals de campagnes van de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) om het imago van de landbouw te verbeteren. Maar wat betreft communicatieve interventies die specifiek gericht waren op een dialoog tussen boeren en stedelingen, zoals het Ruraal Debat ambieerde, zijn niet veel voorbeelden gevonden. Er zijn dus maar weinig 'best practices' voorhanden en in veel opzichten heeft het Ruraal Debat via innovatie en 'trial and error' zijn eigen weg moeten vinden.

Meerdere methoden en meerdere doelgroepen

We hebben een benadering gekozen om meerdere methoden te gebruiken en om verschillende doelgroepen te benaderen. Dit heeft goed gewerkt. We hebben meerdere werkvormen gebruikt (quiz, debat, inspringtheater, wandelen, fietsen, excursies, forum-discussies, brainstormen, stickeren, etc.). Vanwege het innovatieve karakter van het project waren de meeste activiteiten een kwestie van uitproberen. In veel gevallen hebben we geprobeerd om burgers te trekken door het aangename (wandeling, een streekbuffet, activiteiten voor kinderen) met het serieuze (debat, vragenlijst invullen) te combineren.

Het project heeft vanaf het begin zich niet louter willen richten op bestuurders in de stad. We hebben bewust gekozen voor "verrassende ontmoetingen" tussen boeren en burgers om niet te veel in de ambtelijke en politieke molens te verzanden. We hebben ons ook met verschillende activiteiten op een verschillend publiek gericht. Zo hebben we uiteindelijk een mix benaderd van zowel bestuurders, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties als ook de gewone man en vrouw, het grote publiek. De vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties werden vaak benaderd vanuit een sectorale belangstelling onzerzijds om na te denken over mogelijke samenwerking. De bestuurders werden benaderd bijvoorbeeld om zitting te nemen in een forumdiscussie met als doel hen te verleiden om bepaalde standpunten in te nemen.

Vaker schieten is meer kans op raak

Het benaderen van (nieuwe) actoren in de stad betekent het aankloppen op vele deuren. Niet alle deuren stonden open. Daarom is het goed om redundantie te creëren: veel proberen, veel mensen of organisaties benaderen. Soms kan het goed zijn om stappen te doen waarvan je de gevolgen niet kan overzien. Men moet het toeval een kans geven (Ginneken 1999). Verder kan men zo veel mogelijk gebruik maken van al bestaande contacten en proberen om face-to-face-ontmoetingen te bewerkstelligen om de relatie persoonlijk te maken. Dit verhoogt de kans op succes.

Als er minder tijd en geld is, kan men beter gericht op zoek te gaan naar belanghebbenden (organisaties) in de stad. Als het bijvoorbeeld gaat over toerisme of zorg kan men beter direct op zoek gaan naar actoren en belanghebbenden op dit specifieke terrein.

Wat mag vaag zijn en wat niet?

Nu is het ook zo dat onze benadering wellicht in sommige gevallen te open, te vrijblijvend en te vaag bleef voor velen, zowel voor boeren als voor veel burgers. Het vragen naar een mening aan mensen die (nog) geen mening hebben of het vragen om samenwerking terwijl men geen direct (eigen) belang ziet is vaak nog een brug te ver.

De doelen van het gehele project mogen best vaag zijn. Door het niet vast te pinnen op recepten en targets behield het project een juiste mate van flexibiliteit. De doelen van de deelprojecten, zeker de activiteiten waar boeren en burgers voor worden uitgenodigd om mee te doen, moeten echter zeer concreet en helder zijn.

8 AANBEVELINGEN

Duinboeren zitten tussen natuur en stad. De nabijheid van zowel stad als nationaal park leidt tot belemmeringen voor de gangbare landbouw en geven bij uitstek mogelijkheden voor verbreding en verdieping van de landbouw. Alle betrokkenen hebben een belang bij een duurzame ontwikkeling van het gebied. Naar onze mening hebben de boeren een belangrijke rol in de toekomst van het gebied. Een randvoorwaarde daarbij is dat boeren daar een redelijk inkomen aan overhouden. Wel zullen boeren meer rekening moeten houden met de wensen uit de samenleving. Dit vereist een leerproces bij zowel boeren als bij burgers. De tot nu toe opgedane ervaring is heel nuttig en heeft een goede basis gelegd voor meer samenwerking. We bevelen daarom de Duinboeren aan om door te gaan met het Ruraal Debat, met de communicatieactiviteiten, gericht op de mensen in de steden en andere gemeenten die rondom het gebied liggen. Een aantal vervolprojecten is reeds gedefinieerd. Deze staan vermeld in bijlage 4.

Vanuit de ervaring met het eerste jaar Ruraal Debat, en het begeleidende onderzoek komen we tot de volgende aanbevelingen die zowel geldig zijn voor het Overlegplatform Duinboeren als voor anderen die aan de slag willen met de communicatie en samenwerking tussen boeren en stedelingen.

1. Voor een dergelijk project als het Ruraal Debat gericht op dialoog en samenwerking van boeren met stedelingen moet het ambitieniveau hoog worden gehouden, maar men moet wel inzien dat vooruitgang met kleine stappen gaat en dat het een proces van lange adem is. De tijd is rijp voor dit soort activiteiten. Er is sprake van een opkomend nieuw discours rondom stad en platteland en dit schept ruimte voor verandering. De toekomst is echter niet te plannen. Omslagen zijn vaak een resultaat van toeval, timing en samenlopen van omstandigheden. Projecten zoals het Ruraal Debat moeten dus van de ene kant geduld hebben en van de andere kant snel in kunnen spelen op de omstandigheden.
2. Men zal moeten zoeken naar een balans tussen activiteiten gericht op PR en activiteiten gericht op het vormgeven van concrete samenwerking. Voor elke activiteit moet men duidelijke doelen stellen; wat willen we als output: alleen bewustwording creëren of ook een samenwerking opzetten? Met sommige partners waar de wederzijdse belangen en afhankelijkheid voor de hand liggen kan samenwerking relatief snel tot stand komen. Deze groep burgers moet men concrete handelingsperspectieven kunnen bieden, zoals bijvoorbeeld een lidmaatschap of een donateurschap voor een landschapsfonds (zie ook punt 7). Voor ander (mogelijke) partners zal men moeten beginnen met het informeren van stedelingen over de mogelijke rollen van de boeren voordat men kan gaan denken aan het daadwerkelijk betrekken van de stedeling in een dialoog, een coalitie of een samenwerking. In het geval er wel een (latente) wederzijdse afhankelijkheid bestaat terwijl die niet als zodanig gevoeld of erkend wordt zal men moeten proberen om de actoren hierop te wijzen.
3. Mocht men nieuwe actoren uit de stad bij een activiteit als het ruraal debat willen betrekken, dan zal eerst een proces van kennismaking en bewustwording doorlopen moeten worden wil men hen interesseren voor een debat over het platteland. Slechts als men een probleem heeft ervaren is men bereid hierover te leren. Dit geeft het belang van goede PR aan. Daarin moeten we de stedeling laten zien: 1) de (financiële) problematische positie waarin veel boeren verkeren; 2) de rol van boeren in de kwaliteit van het buitengebied; 3) mogelijkheden om deze rol te versterken, bijvoorbeeld via groene diensten; 4) het belang van samenwerking van boeren met anderen in de samenleving.
4. Naast deze meer aanbodgerichte benadering zou men kunnen gaan praten met (nieuwe) groepen burgers uit de stad op een puur vraaggerichte manier. Dit zou men kunnen doen door een open dialoog aan te gaan over de dingen die deze mensen bezig houden. Op een dergelijke manier zouden behoeftes duidelijker gearticuleerd kunnen worden.

5. Men moet de reeds actieve en geïnteresseerde burgers aanspreken en uitnodigen om actief te worden en om boeren te steunen en bepaalde initiatieven mede vorm te geven. Men kan er aan denken om het lidmaatschap van boerenverenigingen open te stellen voor burgers zoals veel Agrarische Natuurverenigingen reeds hebben gedaan. Men kan denken aan het differentiëren en verbeteren van het relatiebeheer. Men zou bijvoorbeeld kunnen denken aan verschillende rollen voor burgers: leden, bestuursleden, donateur (Vriend), vrijwilliger, ambassadeur, etc. Op deze manier zal men meer "eigenaarschap" creëren bij deze groep mensen en hopelijk zal dit leiden tot een minder vrijblijvende houding en meer verantwoordelijkheidsgevoel.
6. Voor bepaalde activiteiten met een duidelijke (sectorale) doelstelling kan men heel gericht op zoek gaan naar bepaalde groepen stedelingen en hen aan spreken op een direct (verondersteld) belang van hen. Uit het Ruraal Debat kwam een aantal thema's naar voren die zowel boeren als burgers aanspreken: consumptie dicht bij huis; onderhoud natuur en landschap; recreatie en toerisme. Dit zijn dus duidelijk aangrijpingspunten om mee verder te werken om boeren en stedelingen nader tot elkaar te brengen. De wandel- en fietstochten die we organiseerden werden zeer ge waardeerd door de burgers.
7. Het spreekt burgers aan om niet alleen te praten maar ook dingen te doen zoals wandelen, fietsen, een bedrijf bezoeken, etc. Een project als het Ruraal Debat moet zich niet louter richten op debat in zaaltjes. Juist het samen dingen doen en beleven geeft veel mogelijkheid voor contact en dialoog.
8. Boeren moeten open blijven staan voor nieuwe mogelijkheden om zich te profileren en staan voor nieuwe ideeën en mogelijke samenwerking, gebruik makend van de omstandigheden en gebeurtenissen die zich voordoen. Dit betekent een goed onderhoud van de contacten met de media en ingaan op uitnodigingen van anderen. Zo men niet uitgenodigd wordt moet men zichzelf wellicht uitnodigen. Op allerlei manieren contacten onderhouden en zich op een positieve manier profileren kan in belangrijke mate bijdragen aan het opbouwen van vertrouwen onder de burgers. Naamsbekendheid en een positieve uitstraling van de boerenorganisatie is belangrijk om zowel leden als andere bij het werk betrokkenen trots te houden. Daarbij mag men de doelstellingen vaag houden en mag men gebruik maken van vaagheden als duurzaamheid en kwaliteit van het landschap. Met de mensen om de tafel en in de uitvoering van verschillende samenwerkingsverbanden zal men echter de dialoog en onderhandeling aan moeten gaan over wat duurzaamheid en kwaliteit concreet betekent.
9. We moeten de achterbannen resultaten laten zien en pogen deze steeds meer bij de verschillende activiteiten te betrekken. Van de andere kant moeten we ook niet bang zijn om af en toe alleen te werken met enkele pioniers, experimenten aan te gaan en vele dingen uit te proberen.

REFERENTIES

- Aarts, M. N. C. en C. M.J. van Woerkum (2002). "Wat maakt het verschil? Over de waarde van pluriformiteit in interactieve beleidsprocessen." Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Den Haag.
- Aarts, N. en C.M.J. van Woerkum (2002). "Omgaan met risico's en onzekerheden in interactieve beleidsvorming." Tijdschrift voor sociaal wetenschappelijk onderzoek van de landbouw 17(2): 91-102.
- Arcadis/LLTB (2002). Stad en Land Zuid-Limburg, Visievorming (draft). Arnhem, Arcadis.
- Argyris, C. and D. Schön (1974). Theory in Practice, Increasing Professional Effectiveness. San Francisco Washington London, Jossey-Bass Publishers.
- Berg, L. v. d., J. Bruggink, et al. (2000). Boeren met meer zicht op de stad? een verkenning met een negental boeren en tuinders in ghet gebied Zoetmeer-Zuidplas van hun mogelijkheden met de stadslandbouw. Wageningen, Alterra en IMAG: 46.
- Brown, D. (1997). Professionalism, Participation, and the Public Good: Issues of Arbitration in Development Management and the Critique of the Neo-populist Approach. Modern Public Management: Changing Ideas and Practices in Governance. M. Minogue, D. Hulme and C. Polidano. UK, Edward Elgar Press.
- Cooke, B. and U. Kothari (2001). Participation: the new tyranny. London, New York, Zed Books.
- Cornwall, A. (2000). Beneficiary, Consumer, Citizen: Perspectives on Participation for Poverty Reduction, Sida, Sweden.
- Dagevos, J., J. Luttk, et al. (2000). Tussen Nu en Straks, Trends en hun effecten op de groene ruimte. Den Haag, LEI: 70.
- Dongen, H. J., W. d. Laat, et al. (1996). Een Kwestie van verschil. Conflicthantering en Onderhandeling in een configuratieve integratietheorie. Delft, Eburon.
- Edmunds, D. and E. Wollenberg (2001). "A Strategic Approach to Multistakeholder Negotiations." Development and Change 32(2): 231-253.
- Fairhead, J. and M. Leach (1997). Webs of Power and the Construction of Environmental Policy Problems: Forest Loss in Guinea. Discourses of Development, Anthropological Perspectives. R. Grillo and R. Stirrat. Oxford and New York, Berg.
- Ginneken, v. J. (1999). Breinbevingen, snelle omslagen in opinie en communicatie. Amsterdam, Boom.
- Ginneken, v. J. (2001). Schokgolf, omgaan met opinie dynamiek. Amsterdam, Boom.
- Grillo, R. (1997). Discourses of Development: the View from Anthropology. Discourses of Development, Anthropological Perspectives. R. D. Grillo and R. Stirrat. New York and Oxford, Berg.

- Groot, A. (2001). Methodiekontwikkeling voor een Duurzame Interactie en Samenwerking tussen Stad en Platteland, onderzoeksvoorstel. Wageningen, Wetenschapswinkel, WUR.
- Hajer, M. (2000). Politiek als Vormgeving. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, Vossius AUP.
- Hall, S. (2001). Foucault: Power, Knowledge and Discourse. Discourse Theory and Practice: A reader. M. Wetherell, S. Taylor and S. Yates. London, Sage.
- Heymann, F. (1999). Denken en Doen in Dialoog, een methode voor behoeftearticulatie en ontwikkeling. Wageningen, Proefschrift CIS, WUR, Wageningen.
- Hilhorst, D. (2000). Records and Reputations, Everyday Politics of a Philippine Development NGO. Social Sciences. Wageningen PhD Thesis, Wageningen University: 261.
- Hofsink, H. C. & M. H. Borgstein (2001). Amsterdam en haar Ommelanden; wat willen de bezoekers? Den Haag, LEI: 122.
- Kapoor, I. (2002). "The devil's in the theory: a critical assessment of Robert Chambers' work on participatory development." Third World Quarterly 23(1): 101-117.
- Kloen, H., J. Hoekstra, et al. (2001). Groene Diensten in Groen Waterland. Utrecht, CLM.
- Kolkman, G., J. d. Jonge, et al. (2000). Sturen in Stadslandbouw, een agenda voor de toekomst. Sturing Stad Land. M. v. d. Top and T. Selnes. Wageningen, Alterra. Alterra Rapport no. 006.
- KuiperCompagnons (1997). Landinrichting & Stadsuitbreiding, van Tegenstelling naar Samenspel, onderzoek naar integratiemogelijkheden op het grensvlak van stad en platteland. Rotterdam, KuiperCompagnons.
- LandstadDeventer (2001). Verankerde Verandering, Uitvoeringsprogramma Landstad Deventer. Deventer, Stuurcommissie Landstad Deventer: 42.
- Leeuwis, C. (2000). "Reconceptualizing Participation for Sustainable Development; towards a Negotiation Approach." Development and Change 31(5).
- Leeuwis, C. en A. v.d. Ban (in voorbereiding). Agricultural Extension. Communication for Innovation in Agriculture and Resource Management. Oxford, Blakwell Publishers.
- LNV (1996). Visie Stadslandschappen. Den Haag, Ministerie van LNV.
- LNV (1999). Vitaal Platteland, Hoofdstuk 1 uit: Kracht en Kwaliteit: Het LNVBeleidsprogramma 1999-2002. Den Haag, LNV.
- LTO (2001). De Boer Natuurlijk. Den Haag, LTO Nederland.
- Maanen, M. v. (2002). Boeren, Burgers en Koeien, een onderzoek naar beeldvorming bij boeren en burgers in interactie; het project "leef mee met de boer en adopteer een koe". CIS-Maatschappijwetenschappen. Wageningen, Wageningen University.
- MCA (2000). Op de Rand van Stad en Land. Amsterdam, Milieu Centrum Amsterdam: 24.
- Metz, T. (2000). Planologische Proeftuin in Overijssel, Landstad deventer: ruim baan voor vrijdenkers. Stedebouw & Ruimtelijke Ordening. 2000: 1-8.

- Mohan, G. and K. Stokke (2000). "Participatory Development and Empowerment; the Dangers of Localism." Third World Quarterly 21(2): 247-268.
- Mommaas, H. (2000). De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen. Den Haag, WRR.
- Pearce, B. W. and S. W. Littlejohn (1997). Moral Conflict: When Social Worlds Collide. Lonson, Sage.
- Pijnenburg, B. (in voorbereiding). Mind the Gap, Discourses and Practices of Participatory Development Interventions in Mozambique. PhD thesis, Social Sciences, CIS. Wageningen, Wageningen University.
- Pleijte, M., N. v. d. Windt, et al. (1999). Ideeën voor de Landbouw bij de Stad: Tilburg Noordoo(g)st?! Een eerste bouwsteen voor discussie over duurzame landbouw bij Tilburg. Wageningen, SC-DLO.
- Ploeg, B. v. d. (2001). Het Weigevoel in het Groene Hart van de Randstad. Proefschrift CIS, Maatschappijwetenschappen. Wageningen, Wageningen Universiteit: 214.
- Ploeg, B. v. d., C. Teeuwen, et al. (2000). Te voet door de Velden, draagvlak openstelling agrarische gronden voor recreatie. Den Haag, LEI: 99.
- Remmers, G., R. v. Broekhuizen, et al. (2000). Initiatiefgroepen op het Platteland: naar het creëren van koppelingen tussen praktijk en beleid. Wageningen, Wageningen Universiteit: 77.
- Schön, D. and M. Rein (1994). Frame Reflection, Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies. New York, Basic Books.
- Tielens, J. (2001). Boeren willen alleen verbreden als overheid vertrouwen wekt. Wb. 2001.
- Vermunt, B., N. Aarts, et al. (in voorbereiding). Vernieuwing in het landelijk gebied; de rol van Regionale Innovatie Netwerken. Wageningen, WUR-CIS.
- WRR (2001). Stad, Stadrand en Platteland, WRR werkprogramma, WRR. 2001.

BIJLAGE 1 LIJST MET AFKORTINGEN

BMF	Brabantse Milieu Federatie
DLG	Dienst Landelijk Gebied
LNV	Ministerie van Landbouw Natuur en Visserij
KNHM	Koninklijke Nederlandse Heide Maatschappij
LLTB	Limburgse Land- en Tuinbouw Bond
WLTO	Westelijke Land- en Tuinbouw Organisatie
ZLTO	Zuidelijke Land- en Tuinbouw Organisatie
LTO	Land- en Tuinbouw Organisatie

BIJLAGE 2 VERKOKERING VAN STAD EN PLATTELAND

	Urbaan	Ruraal
Overheden	Gemeente / Stadsbestuur	Provincie, Waterschap en gemeenten (van kleine kernen)
Belangrijke Instituties	VROM	LNV/VROM/IPO DLG
Belangenorganisaties	Wijkorganisaties	LTO, boerenorganisaties Leefbaarheid, dorpsbelangen Plattelandsvrouwen, etc
Instrumenten voor planning	Stadsuitbreiding Vinx locaties	Structuurschema Groene Ruimte Landinrichting Raamplannen Gebiedsgericht beleid en gebiedsprogramma's Reconstructie- en uitwerkingsplannen
Bron van geld	Private investeringen Subsidies voor stadsvernieuwing, ISV	Private investeringen SGB Leader + POP
Professionals	Stedebouwkundigen	Cultuurtechnici en planologen
Bewoners	Stedelingen	Boeren en buitenlui
Wetenschappen	Urbane sociologie Urbane economie Urban Studies	Rurale Sociologie Landbouweconomie

BIJLAGE 3 ONDERZOEK NAAR HET DRAAGVLAK ONDER DE DUINBOEREN VOOR HET RURAAL DEBAT

Om de interesse te peilen en om ideeën op te doen hebben we een vragenlijstje opgestuurd naar alle leden. Vooral leden die het nut van het Ruraal Debat inzien hebben gereageerd (slechts 22% van de leden stuurden de vragenlijst terug). Dit bleek na rondbellen onder de leden die de vragenlijst niet hadden teruggestuurd. Het bevestigde een vermoeden dat bij een groot deel van de leden het project Ruraal Debat een 'ver-van-mijn-bed-show' is. Sommigen leden verwoordden dat het Ruraal Debat geen direct voordeel oplevert voor hun

bedrijfsvoering. De leden de een toelichting gaven op de vraag wat het nut van het project kan zijn, gaven aan het nut vooral te zien in het creëren van steun en draagvlak voor de landbouw bij de burgers en het verbeteren van het imago van de boeren. Dit verklaart ook de interesses in het organiseren van excursies zoals bleek uit de suggesties van de leden. Daarnaast werden er initiatieven genoemd op het vlak van natuurbeheer, streekproducten, zorg en recreatie.

Vervolgens zijn er twee groepsgesprekken georganiseerd met een twintigtal leden. De twee bijeenkomsten hadden als doel om ideeën te genereren t.b.v. het Ruraal Debat en om meer draagvlak voor het project te creëren onder de leden. Er werd gesproken over: 1) toekomstverwachtingen en tendensen voor het gebied, 2) karakter/ identiteit/ sterke punten van het gebied, 3) wat wil de burger/ stedeling en wat hebben het platteland en de boeren te bieden aan die burger, 4) suggesties voor het Ruraal Debat.

De boeren voorzien een verdere achteruitgang van de agrarische sector in het gebied. Meer ruimte zal gaan naar recreatie (campings) en meer boerderijen zullen worden opgekocht door rijke niet-boeren. Voor de boeren ziet men toekomst in nevenactiviteiten op de boerderij, extensiveren en natuurbeheer.

Volgens de boeren heeft het gebied grote landschappelijke kwaliteiten door de afwisseling van natuur en cultuurlandschappen, het is kleinschalig en heeft een open karakter. Dat is meteen ook wat het gebied mogelijk heeft te bieden aan de stedeling. De burger zou zich meer moeten realiseren dat de boeren de "stoffeerdere" van het landschap zijn. Er werd gepraat over het sluiten van coalities met burgers voor het natuur- en landschapsbeheer. Ook aan recreatie moet gedacht worden; fietsen, wandelpaden, survivaltochten en kinderfeestjes werden genoemd.

Wederom werd er gepraat over de verbetering van het imago van de boeren onder de burgers. De Duinboeren hebben een goede reputatie opgebouwd maar zouden hier verder mee moeten gaan bijvoorbeeld via een goed contact met de pers. Excursies en bedrijfsuitstapjes zijn ook belangrijk. De burger is geïnteresseerd in een bezoek aan een boerenbedrijf. Dit zou echter wel betaald moeten worden. Ook zagen de boeren wel wat zorgfuncties. De rust, sfeer, ritme en contact met dieren op de boerderij kunnen therapeutisch werken voor vele soorten patiënten.

Wat betreft de aanpak in het Ruraal Debat was er een voorkeur om direct met de burgers/ stedeling/ consument/ recreant contact te leggen en niet met vertegenwoordigende instanties.

BIJLAGE 4 RURAAL DEBAT: HOE VERDER?

In het projectvoorstel voor het Ruraal Debat heeft het Overlegplatform Duinboeren de doelstelling geformuleerd om minstens drie samenwerkingsprojecten op te zetten waarin boeren en burgers een langjarige samenwerking aangaan, gericht op de bevordering van een duurzame landbouw met oog voor natuur en landschap. In het project zijn verschillende activiteiten opgezet om boeren en burgers meer met elkaar in contact te brengen. Dit heeft ideeën opgeleverd over hoe een verdere samenwerking er in de toekomst uit kan zien. Het Overlegplatform Duinboeren wil onderstaande ideeën uitbouwen tot projectvoorstellen voor vervolgvaciviteiten. We hebben de ideeën gegroepeerd rond de thema's voeding, natuur en landschap, recreatie en PR. De vervolgvaciviteiten kunnen meerdere doelen hebben: samenwerking opzetten met groepen in de stad, het aanboren van nieuwe economische dragers voor het platteland en het geven van meer informatie over de situatie op het platteland.

Voedsel

Wat veel terugkwam in de discussies was de band tussen platteland en voedselproductie. Veel burgers leggen een directe link tussen de toekomst van het gebied rond de Loonse en Drunense Duinen en het consumeren van producten uit dat gebied. De afzet van streekproducten is dan ook een goed middel om burgers meer te betrekken bij het gebied. De afzet verloopt momenteel via enkele streekwinkels. Verder is er op verschillende manieren promotie

gemaakt voor streekproducten. Veel deelnemers aan het Ruraal Debat vonden dat er nog veel mogelijkheden zijn om de afzet van streekproducten te bevorderen en op die manier meer mensen bij de ontwikkelingen in het gebied te betrekken.

Dit leidt tot de volgende vervolgvactiteiten:

- Afzet van streekproducten vergroten door het ontwikkelen van nieuwe product-marktcombinaties en hier de promotie op af te stemmen. Voorbeelden:
 - Streekbuffetten op lokale campings
 - Streekmenu bij lokale restaurants
 - Geschenk- en kerstpakketten met meer houdbare producten
 - Afzet via lokale weekmarkten
- Samenwerking opzetten met restaurants en andere boerenorganisaties in de Meierij om het eten van eigen bodem weer op de kaart te zetten.

Natuur en landschap

Tweede belangrijke item in de discussies was het beheer van natuur en landschap. Tijdens de discussies is veel gesproken over de rol van boeren bij het beheer van het landschap en de manier waarop burgers hieraan een bijdrage kunnen leveren. Vervolgvactiteiten kunnen zijn:

- Opzetten van een regionaal natuur- en landschapsfonds, zodat de vraag naar een mooi landschap kan worden verbonden met het aanbod. Via dit fonds kunnen contracten worden gesloten met boeren rond de Loonse en Drunense Duinen die aan natuur- en landschapsbeheer doen, met name om nieuwe landschapselementen aan te leggen. Vervolgens fondsenwerving bij met name gemeenten en bedrijven die vragen om onderhoud en verbetering van het landschap.
- Contact tussen leden van natuurgroepen en boeren bevorderen (gezamenlijke activiteiten opzetten) en meer vrijwilligers en boeren interesseren voor het agrarisch natuurbeheer. Er zijn zo'n 30 boeren die actief aan natuur- en landschapsbeheer doen. Vrijwilligers begeleiden boeren en leren hen dat het 'onkruid' in de rand van het perceel een waarde voor de natuur heeft. Boeren raken hierdoor enthousiast over het beheren van natuur en landschap.
- De samenwerking met Prisma uitbreiden door langjarig een structureel samenwerkingsverband aan te gaan, waarbij cliënten van Prisma een volwaardige werkplek hebben buiten de muren van de instelling en allerlei klussen en taken uitvoeren voor boeren in de omgeving, voor Natuurmonumenten en voor de gemeente Heusden op het gebied van natuur- en landschapsbeheer en het beheer van de openbare ruimte.

Recreatie en toerisme

Recreëren in het landelijk gebied is een van de mogelijkheden om burgers actiever bij het werk van de boeren te betrekken. Het is ook een mogelijkheid om de economische drager van een agrarisch bedrijf te verbreden en om activiteiten van burgers in het landelijk gebied tot een betaalde activiteit te laten uitgroeien. Dit kan bijvoorbeeld door:

- Arrangementen op te zetten, waarbij wandelen, fietsen en een bezoek aan een boerenbedrijf kunnen worden gecombineerd. Het gaat hierbij vooral om de organisatie (centraal reserveringsnummer en iemand die vraag en aanbod bij elkaar brengt) en de vermarkting (contact leggen met busmaatschappijen, bureautjes die personeelsuitjes organiseren, website aanpassen, contacten met hotels en campings in het gebied, etc.). Bij het netwerk 'Goed bekeken, bij de Duinboeren achterom' zijn verschillende bedrijven aangesloten die activiteiten aanbieden. De vermarkting van deze activiteiten vindt tot nu toe nog te veel op een ad hocbasis plaats. Ook kan een breder aanbod worden bereikt als er wordt samengewerkt met andere (horeca)ondernemers in het gebied.
- Meer mogelijkheden voor wandelingen door het boerenland is een wens van burgers. Er zijn op diverse plekken in het Duinboerengebied openbare paden en stegen die nauwelijks bekend zijn. Voor het gebied Giersbergen – De Margriet zijn veel paden en stegen ontsloten door middel van een brochure. Een brochure uitbrengen over wandelingen door het boerenland aan de zuidkant van de Loonse en Drunense Duinen (Brokkenbroek, De Brand). Hierdoor is het ook weer gemakkelijker om arrangementen te ontwikkelen.

PR

Vaak is ook genoemd dat de Duinboeren wat meer aan PR moeten doen. Een blijvende aandacht bijvoorbeeld in de media voor activiteiten op het platteland dragen bij aan meer begrip hiervoor. Dit leidt tot de volgende ideeën:

- Een manifestatie organiseren in het provinciehuis om de verbrede maatschappelijke functie van de landbouw uit te meten (natuur, landschap, zorg, agrotourisme, streekproducten); tijdens deze manifestatie kunnen ook de ervaringen met het project Ruraal Debat worden uitgedragen en kan de discussie worden aangegaan over de toekomst van de landbouw in Brabant, de betekenis voor het landschap en mogelijke vormen van samenwerking tussen boeren en burgers.
- Activiteiten blijven organiseren voor burgers (open dagen, wandelingen, etc.);
- Vrienden van de Duinboeren actiever bij het werk van de Duinboeren betrekken en tevens via de vrienden meer mensen actief betrekken bij het werk van de Duinboeren. Eventueel te combineren met een klantenpanel van mensen die regelmatig streekproducten kopen. Het Overlegplatform Duinboeren heeft nu zo'n 100 betalende vrienden. Deze krijgen viermaal per jaar een nieuwsbrief en worden uitgenodigd voor allerlei activiteiten. Ze worden nu ook meer betrokken bij de nieuwsbrief en in de rubriek 'aan de keukentafel' is het de bedoeling dat steeds een boer en een burger het gesprek voeren.
- Actief op zoek te gaan naar mogelijk nieuwe doelgroepen in de stad. In het project 'Ruraal Debat' zijn contacten gelegd met groepen die niet direct voor de hand liggen, zoals migrantenorganisaties. Het uitbouwen van deze contacten is een zaak van lange adem.